

Archeologienota : Lamorinièrestraat 58 - Belgiëlei 51, Antwerpen (prov. Antwerpen)

Robby Vervoort
Freelance Senior Archeoloog
Borgerhout, maart 2018

Titel

Archeologienota:
Lamorinièrestraat 58 – Belgiëlei 51,
Antwerpen
(prov. Antwerpen)

Auteur

Robby Vervoort

Opdrachtgever

INVESTAR NV

Projectcode

2018B107

Plaats en datum

Borgerhout, maart 2018

Reeks en nummer

RVFSA-Rapport, 43

Inhoud

1. Technische fiche/administratieve gegevens	4
2. Inleiding	7
2.1. Beschrijving van de geplande werkzaamheden	7
2.2. Archeologische voorkennis	14
2.3. Methodiek van het onderzoek	14
3. Archeologisch bureauonderzoek/assessment	15
3.1. Geo(morfo)logie en bodem.....	15
3.2. Topografie/toponymie	20
3.3. Historische, cartografische en archeologische kennis	24
3.3.1. Korte historiek van Antwerpen (geschreven bronnen).....	24
3.3.3. Cartografische bronnen en luchtfoto's	30
3.3.4. Archeologisch Antwerpen en centrale archeologische inventaris.....	45
3.3.5. Overige inventarissen.....	49
3.4. Huidig gebruik projectgebied	59
3.5. Impact geplande werken.....	63
4. Synthese bureauonderzoek en onderzoeksvragen	63
4.1. Synthese gespecialiseerd publiek en antwoord onderzoeksvragen	63
4.2. Samenvatting niet gespecialiseerd publiek.....	67
5. Kennisvermeerderingspotentieel van het projectgebied	68
6. Bibliografie.....	69
6.1. Online bronnen.....	69
6.2. Literatuur.....	70
7. Lijst figuren en bijlagen	71
7.1. Lijst figuren	71
7.2. Lijst bijlagen.....	72

1. Technische fiche/administratieve gegevens

Naam site

18-ANT/LAM-2018B107

Ligging

Antwerpen, Antwerpen

Lamorinièrestraat 51 – Belgiëlei 51

Kadastrale gegevens

Antwerpen: 6de Afdeling

Antwerpen: Sectie F

Perceelnummers:

1234K013, 1231E014

Bounding Box

X153681,3 Y210778,1

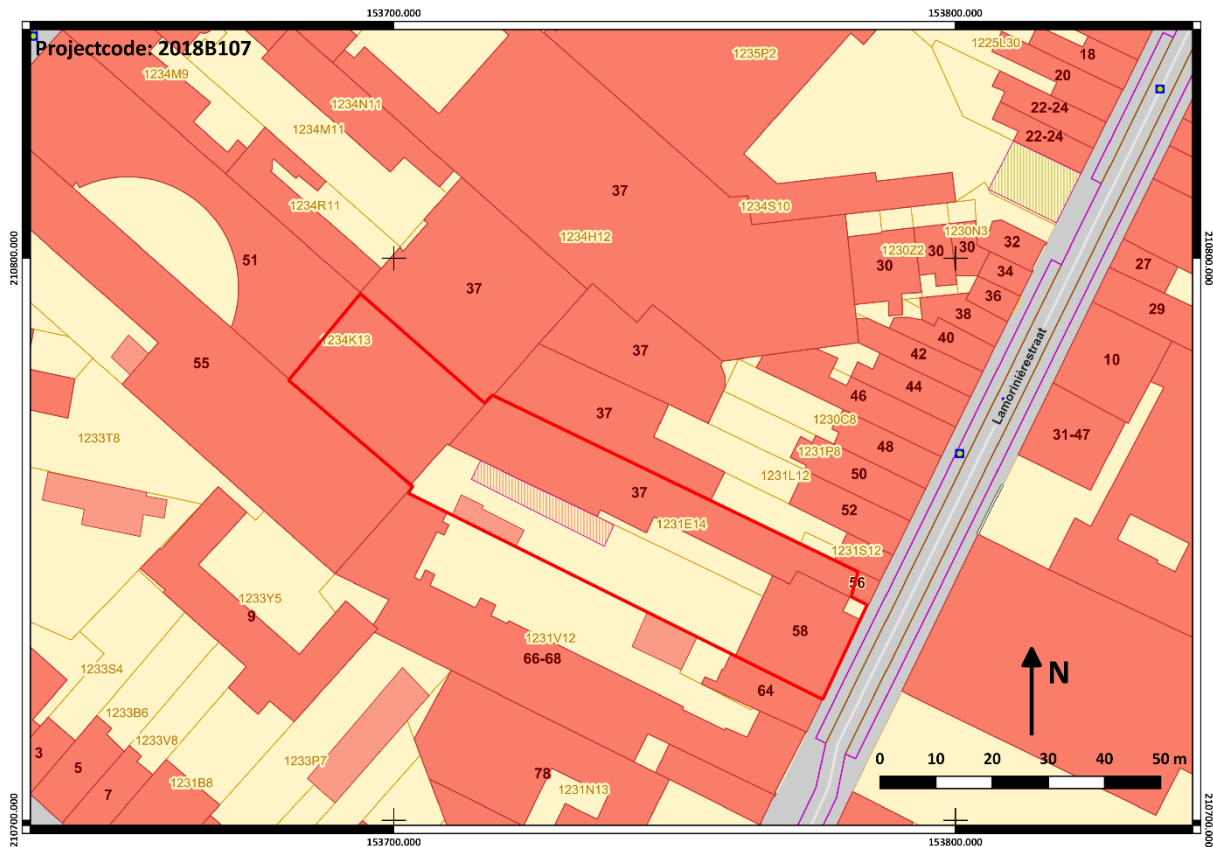
X153702,7 Y210758,1

X153776,5 Y210721,5

X153786,8 Y210742,7

X153717,7 Y210775,7

X153694,1 Y210793,7

Figuur 1: Kadasterkaart met aanduiding onderzoeksgebied

Onderzoek

Archeologisch en geschiedkundig bureauonderzoek

Projectcode

2018B107

Opdrachtgever

INVESTAR NV
Belgiëlei 49-53
2018 Antwerpen

Contactpersoon opdrachtgever

Daniël Van Doorslaer
INVESTAR NV
Belgiëlei 49-53
2018 Antwerpen

Uitvoerder

Robby Vervoort. Freelance Senior Archeoloog. Research & Consultancy.

Erkend archeoloog

Robby Vervoort OE/ERK/Archeoloog/2016/00126

Nummer wettelijk depot

Niet van toepassing

Termijn

25 januari – 21 maart

Geplande ingreep

Sloop bestaande bebouwing, bouwen nieuwe kantoren en ondergrondse verdieping met technische ruimtes.

Geldende wetgeving en voorwaarden

Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en het Onroerenderfgoedbesluit van 16 mei 2014. De melding werd opgesteld overeenkomstig de Code van Goede Praktijk. De aanvraag heeft betrekking op een perceel groter dan 3000 m² met een geplande bodemingreep van meer dan 1000 m² en is geheel gelegen buiten een archeologische zone opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones zoals bepaald in

artikel 5.4.2 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013.

Randvoorwaarden

Het terrein is grotendeels bebouwd en verhard. De sloopvergunning wordt afgeleverd bij de stedenbouwkundige vergunning.

Doelstelling

Het doel van deze archeologienota is om via de tot op heden beschikbare bronnen (bureauonderzoek) na te gaan wat het archeologische potentieel van het projectgebied is, wat de mogelijke bedreigingen zijn voor het eventueel aanwezige bodemarchief, en hoe hiermee dient omgegaan te worden.

Vraagstelling

- Wat is de landschapshistoriek van het projectgebied?
- Welke archeologische sites zijn gekend in of nabij het projectgebied?
- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologische en cultuurhistorisch potentieel van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?
- Levert het huidige bronnenmateriaal voldoende info op? Zo neen, is er een vervolgonderzoek nodig en welke methode levert het meeste informatie op?

Thesaurus

Bureauonderzoek

2. Inleiding

Doel van dit bureauonderzoek is het verkrijgen van een bekrachtigde archeologienota naar aanleiding van de aanvraag van een stedenbouwkundige vergunning te Antwerpen, Lamorinièrestraat 58 – Belgiëlei 51. In deze archeologienota wordt via een bureauonderzoek nagegaan welke mogelijke archeologische en cultuurhistorische waarden zich binnen het projectgebied bevinden. Het projectgebied wordt in eerste instantie binnen een grotere context geplaatst. Vervolgens wordt nagegaan wat de recente gebruiksgeschiedenis van het projectgebied is en wat hiervan de mogelijke impact was op perceelsniveau. Tevens wordt de mogelijke impact van de geplande werken op het eventueel aanwezige archeologische potentieel besproken. Op basis van alle voorhanden zijnde gegevens wordt vervolgens een programma van maatregelen voorgesteld.

2.1. Beschrijving van de geplande werkzaamheden

Op de projectlocatie zullen op termijn een deel van de bestaande bebouwing en verhardingen worden gesloopt en wordt een nieuw kantoorgebouw gerealiseerd met één ondergrondse verdieping voor de installatie van technische ruimtes, kelders en fietsparkeergelegenheid.

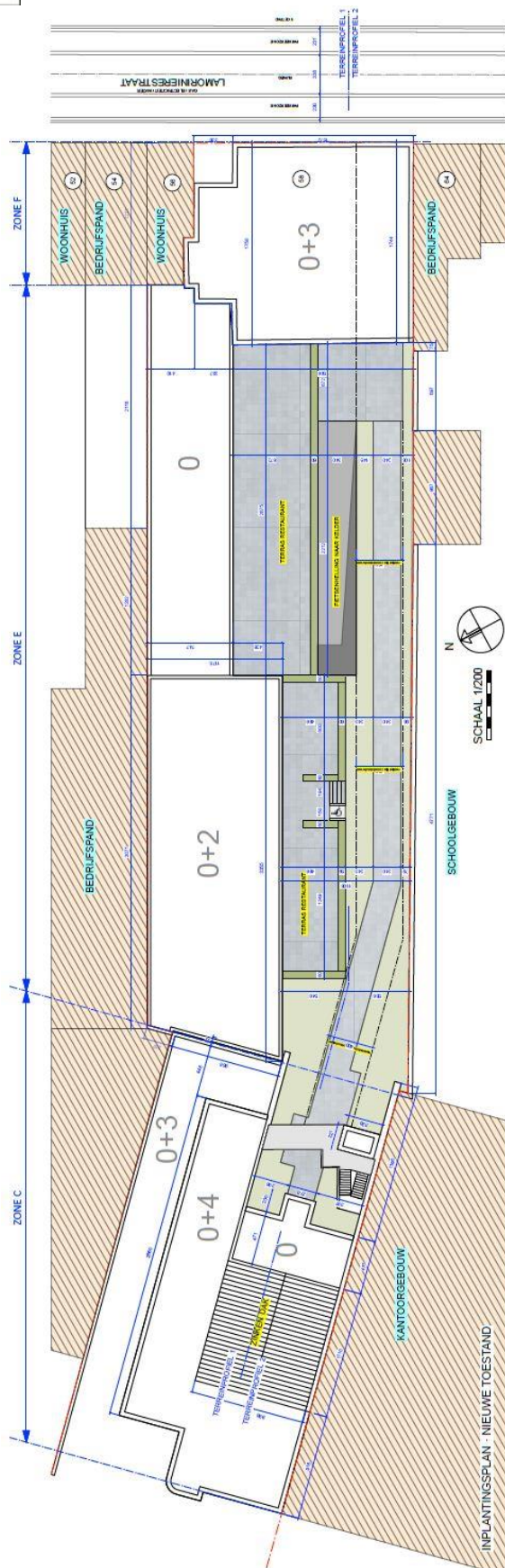
De bestaande kantoren gevestigd in de Lamorinièrestraat 58 zullen worden behouden. Hier worden geen werken gepland met uitzondering van het aanbrengen van een ATM in de bestaande gevel aan straatzijde.

De bestaande gebouwen gelegen aan de noordelijke zijde van het projectgebied worden gesloopt. Ook het deel gelegen centraal in het westen van het projectgebied wordt gesloopt.

De nieuw op te trekken gebouwen bevinden zich op dezelfde footprint als de te slopen gebouwen.

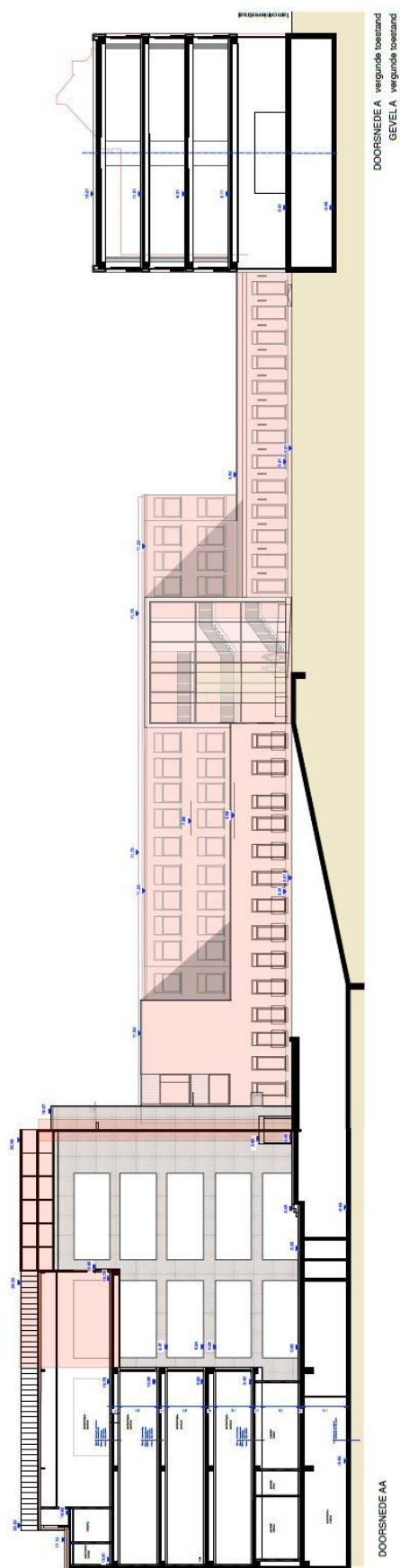
De heden reeds binnen het projectgebied aanwezige ondergrondse ruimtes (voor technieken, kelderruimtes en parkeergelegenheid) worden hergebruikt maar krijgen een nieuwe invulling.

Ter hoogte van de huidige verharde binnenplaats worden de aanwezige nutsleidingen en -putten verwijderd. De nu reeds aanwezige helling die toegang biedt tot de ondergrondse ruimtes wordt verplaatst naar het zuidoosten en de ondergrondse ruimtes worden aanzienlijk uitgebreid over het volledige projectgebied. Het onderste vloerniveau wordt voorzien op een diepte tussen 3,50 meter (zuidelijke zone) en 4,50 meter (noordelijke zone) onder het bestaande maaiveld.

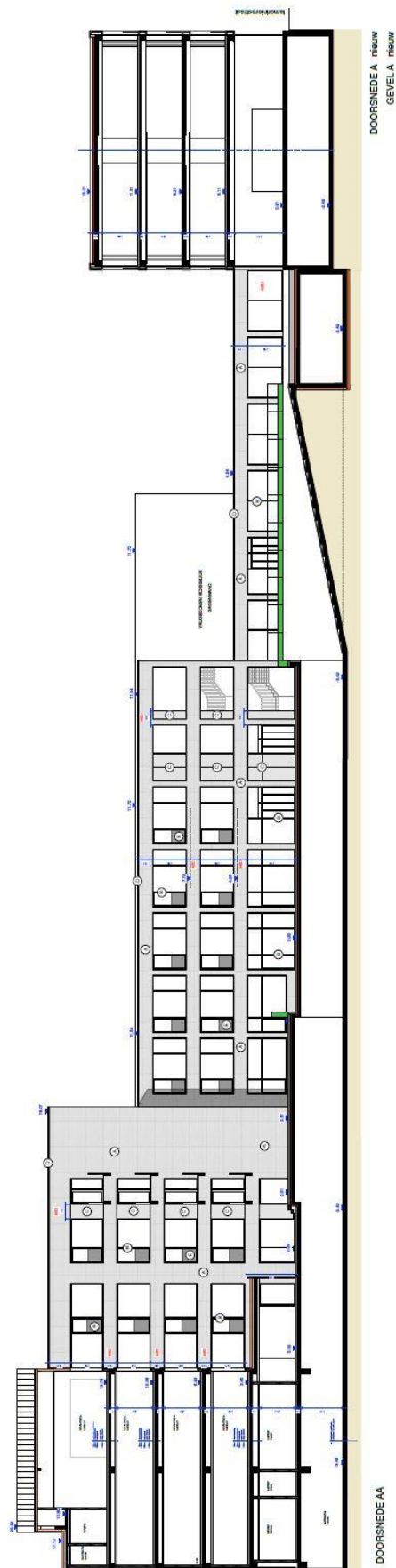

Figuur 2: Nieuwe inplanting

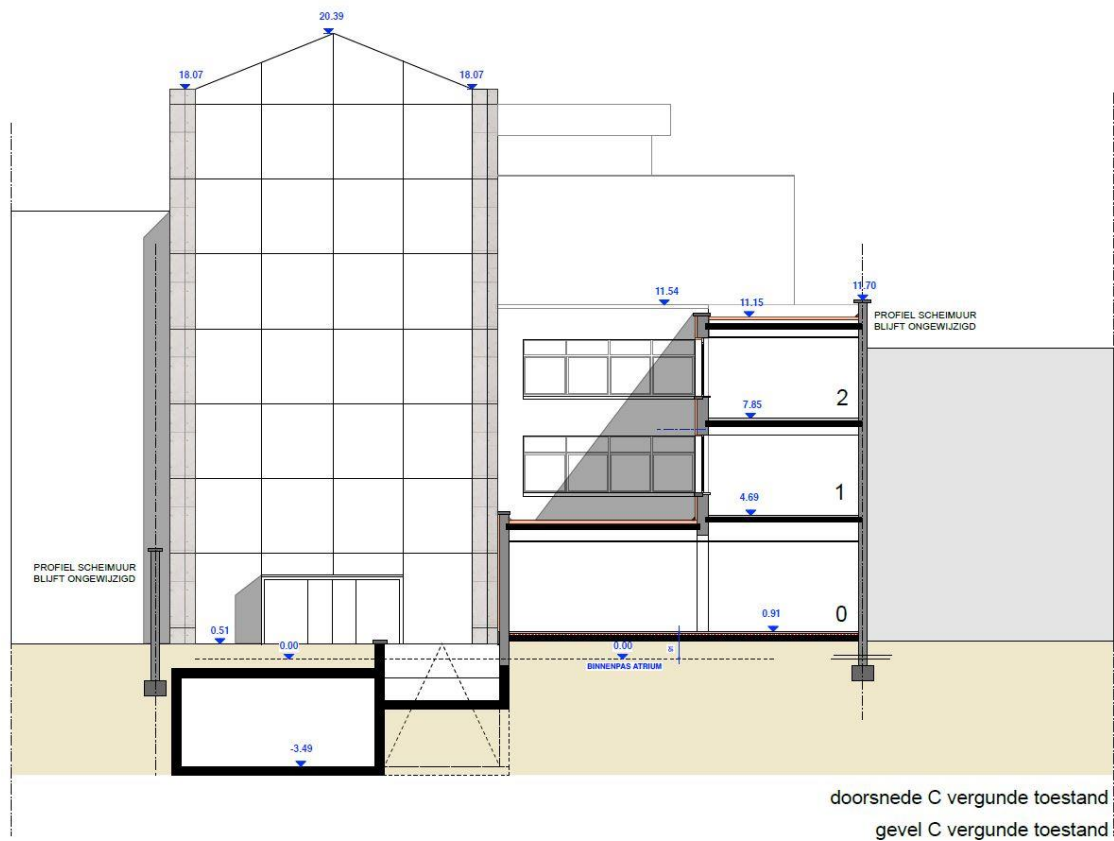

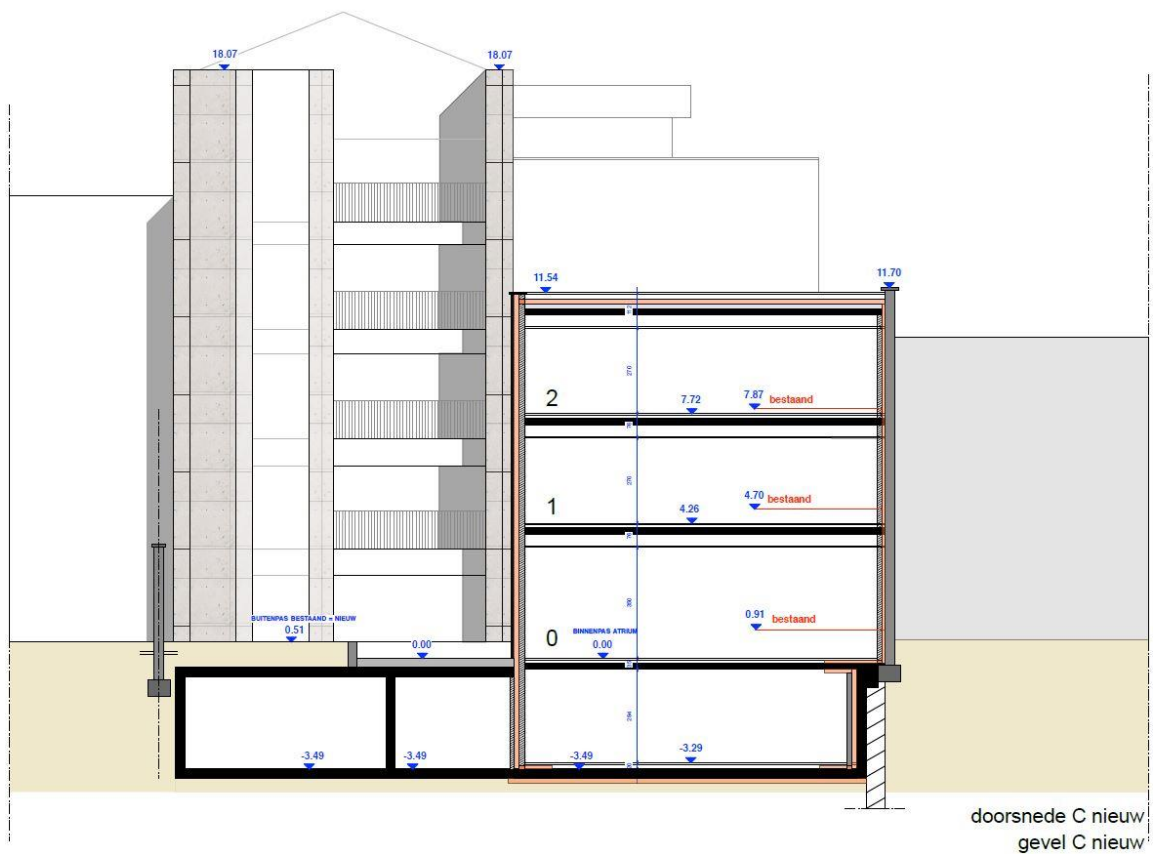
Figuur 3: Bestaande snede noordelijke bebouwing met aanduiding te slopen gedeeltes

Figuur 4: Nieuwe snede noordelijke bebouwing

Figuur 5: Bestaande snede westelijke bebouwing

Figuur 6: Nieuwe snede westelijke bebouwing

12

13

2.2. Archeologische voorkennis

Er werd nog geen archeologisch onderzoek uitgevoerd in het projectgebied.

2.3. Methodiek van het onderzoek

Om een antwoord te kunnen formuleren op de hoger geformuleerde vraagstellingen werden verschillende acties ondernomen. In de eerste plaats werden hoofdzakelijk bronnen geraadpleegd die online beschikbaar werden gesteld door de Vlaamse Overheid. Na het raadplegen van de basisbronnen die beschikbaar zijn voor het betreffende projectgebied, werd nagegaan of het nodig was om bijkomende bronnen te raadplegen of dat de geraadpleegde bronnen volstonden om een antwoord op de desbetreffende vraag te formuleren. Tevens werd geëvalueerd of het raadplegen van eventueel bijkomende bronnen extra gegevens kon opbrengen om een antwoord te kunnen formuleren op de gestelde onderzoeksvragen. Aangezien het projectgebied gelegen is in een zone die gekenmerkt is door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden werd extra aandacht besteed aan de landschappelijke ligging van het projectgebied. Er werd contact opgenomen met de stedelijke archeologische dienst van de stad Antwerpen om extra informatie in te winnen omtrent recent uitgevoerd archeologisch onderzoek op gelijkaardige terreinen in de rand van de stad gekenmerkt door recente bebouwing in een voormalig landelijke omgeving.

Om een zicht te krijgen op de landschapshistoriek van het projectgebied werden de online databases van Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) en Databank Ondergrond Vlaanderen (www.dov.vlaanderen.be) geraadpleegd. De volgende kaarten werden geraadpleegd: bodemkaart, bodemgebruikskaart, erosiegevoeligheidskaart, tertiair geologische kaart en quartair geologische kaart. De geomorfologische kaart is niet beschikbaar voor het projectgebied. Tevens werd het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II (raster 1 meter) geraadpleegd. De erosiegevoeligheidskaart leverde geen meerwaarde op aan het onderzoek. Daarom werd beslist deze niet af te beelden in de archeologienota. Om na te gaan welke potentiële archeologische sites zich in het projectgebied en de ruimere omgeving bevinden, werd de Centrale Archeologische Inventaris (www.cai.onroerenderfgoed.be) geraadpleegd. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de inventaris niet volledig is en geen garantie biedt op de aan- of afwezigheid van een eventuele archeologische sites. De ingevoerde locaties werden enerzijds op basis van cartografische, literaire en toponomische bronnen geselecteerd en anderzijds op basis van waarnemingen op het terrein (vondstmeldingen, veldprospecties, prospecties met ingreep in de bodem, archeologisch onderzoek).

Om een inzicht te krijgen in de mogelijke aanwezigheid van cultuurhistorische elementen en een verder inzicht te krijgen in de mogelijke aanwezigheid van een archeologisch bodemarchief werden verschillende beschikbare historische en cartografische bronnen online geraadpleegd. Voor de oudere

periodes werd beroep gedaan op gegevens beschikbaar op www.inventaris.onroerenderfgoed.be. De hier beschikbare gegevens kwamen tot stand na een uitgebreide literaire studie. De opgegeven bronnen werden niet steeds extra gecontroleerd, noch werden er bijkomende bronnen geraadpleegd. Op basis van de beschikbare gegevens werd beslist dat deze volstonden om een algemeen beeld te verkrijgen omtrent de historische ontwikkeling van het projectgebied. Voor de cartografische bronnen werden in de eerste plaats de digitaal beschikbare en georeferende plannen geraadpleegd op het online Geoportaal Onroerend Erfgoed (www.geo.onroerenderfgoed.be). Het betreft de kaart van Ferraris de kaart van Vandermaelen en de Atlas der Buurtwegen. Het plan Popp geven voor het projectgebied een blanco zone aan. Het plan Frickx wordt omwille van de grotere onnauwkeurigheid niet behandeld maar werd wel geraadpleegd. Er werden meer geschikte historische kaarten aangetroffen die meer informatie opleverden voor de beantwoording van de vooropgestelde vraagstelling. Tevens werden enkele 20ste en 21ste eeuwse luchtfoto's geraadpleegd op dezelfde website. Deze werden voornamelijk geraadpleegd om een zicht te krijgen op de ontwikkeling van het projectgebied en de ruimere omgeving in recente.

Via een online onderzoek (o.a. via www.cartesius.be, andere bronnen worden in de tekst bij de desbetreffende kaarten vermeld) werden verschillende niet-georeferende kaarten geraadpleegd. Er werd, gezien de positie van het projectgebied, voornamelijk gebruik gemaakt van kaarten met een meer gedetailleerde weergave ter hoogte van het projectgebied.

Om een inzicht te verkrijgen omtrent de impact van de geplande werken op het eventuele bodemarchief werden de meest recente beschikbare gegevens via de bouwheer opgevraagd en ter beschikking gesteld door het architectenbureau.

Gezien de ligging binnen de 19de stadsuitbreidingsgordel en de hieraan gekoppelde hoge bebouwingsgraad werd beslist een plaatsbezoek te doen teneinde de reeds binnen het terrein aanwezige verstoringen te kunnen vaststellen om een betere inschatting te kunnen maken van het archeologische potentieel van het terrein.

3. Archeologisch bureauonderzoek/assessment

3.1. Geo(morfo)logie en bodem

Het gebied waar de stad Antwerpen zich ontwikkelde, bevindt zich nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Hoewel beide rivieren doorheen de tijd wijzigingen ondergingen, speelt vooral de Schelde een cruciale rol in de stadsontwikkeling. Bodemkundig kenmerkt het grondgebied van de stad Antwerpen zich door het voorkomen van diverse bodemtypes, met natte alluviale gronden (Scheldeboorden en -vallei), natte tot droge (soms lemige) zandgronden (al dan niet met het voorkomen van klei) en polders. Hieronder schuilen pleistocene afzettingen. Op vele plaatsen, niet

alleen in de bebouwde kernen maar ook in grote delen van de haven en op de linkeroever, is de oorspronkelijke bodemopbouw gewijzigd onder impuls van verstedelijking en industrialisering. In de historische binnenstad vertoont de bodemopbouw eveneens grote verschillen: hoe dichter bij de oude stadskern, hoe omvangrijker en complexer. In en rond de burchtzone bijvoorbeeld reiken de archeologische lagen tot vier meter onder het huidige straatniveau, zelfs na grote saneringswerken in de 19de en 20ste eeuw, waarbij veelal laat- en postmiddeleeuwse strata verdwenen. Het grondgebied van de stad Antwerpen situeert zich op beide oevers van de Schelde. De rechteroever van de Schelde, waar om historische redenen de stad zich grotendeels ontwikkelde, kreeg pas tegen het einde van de 19de eeuw een meer rechtlijnig verloop met het rechte trekken van de kaaien. Het oorspronkelijk onregelmatige verloop kende verschillende uitsprongen, waarvan de Werf ten noorden van het Steen en een uitsprong ter hoogte van de Sint-Michielsabdij de belangrijkste zijn. Dit waren wellicht natuurlijke aanlegplaatsen.¹

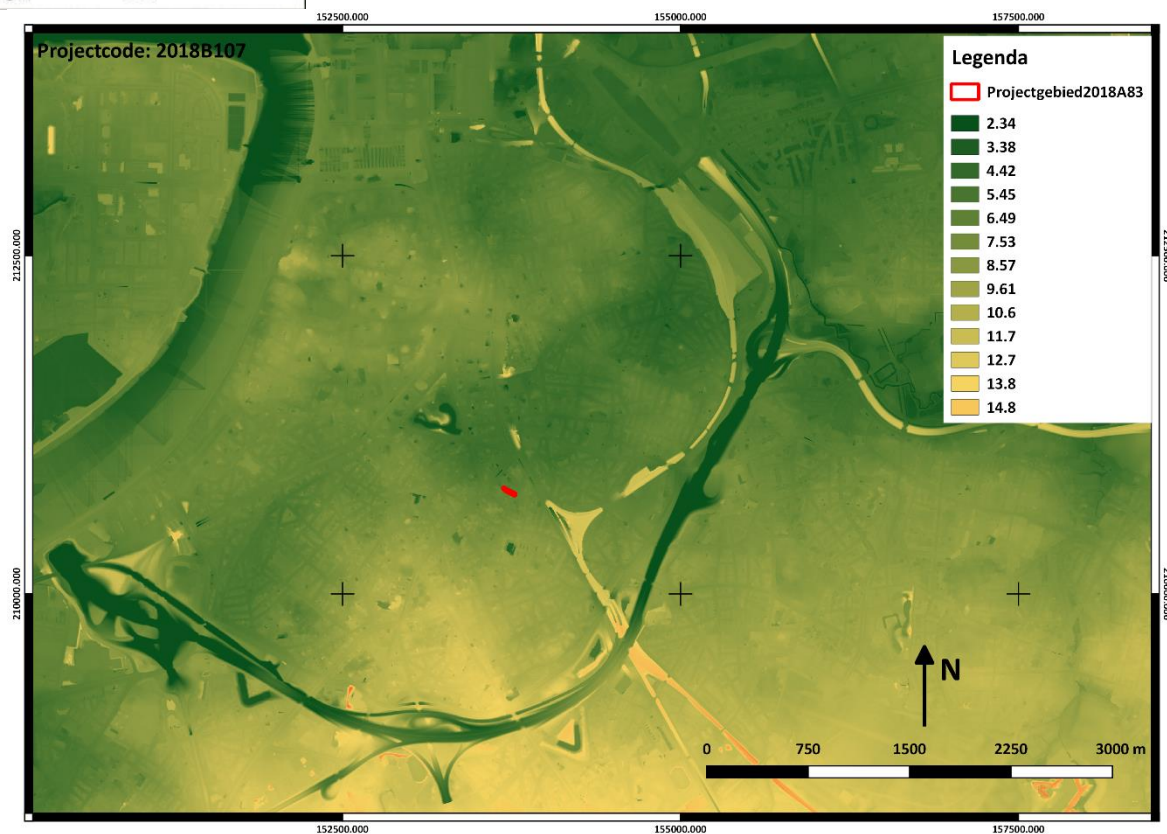

Figuur 9: Doorsnede door het terrein van noordwest naar zuidoost (Bron: www.geopunt.be)

Ter hoogte van het projectgebied bedraagt de hoogte tussen 4,50 meter en 6,80 meter + TAW. Wat meteen opvalt bij de studie van het terreinprofiel is de depressie die aanwezig is. Deze bevindt zich ter hoogte van de te slopen bebouwing op het perceel grenzend aan de Belgiëlei en ter hoogte van de te slopen bebouwing op het westelijke deel van het perceel grenzend aan de Lamorinièrestraat. Terwijl de rest van het terrein een vrij vlakke hoogte van plusminus 6,50 meter + TAW vertoont, zakt de hoogte hier plots met 1 meter en vervolgens nog 1 meter in oostelijke richting om nadien geleidelijk terug te stijgen naar de gemiddelde waarden.

¹ VOET L., ASAERT G., SOLY H., VERHULST A., DE NAVE F & VAN ROEY J. 1978: De Stad Antwerpen van de Romeinse Tijd tot de 17de eeuw. Topografische studie rond het plan van Vergilius Bononiensies 1565 , Historische Uitgaven Pro Civitate 4.7, Brussel, 41-58.

Figuur 10: Projectgebied op Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II (Bron: www.geopunt.be).

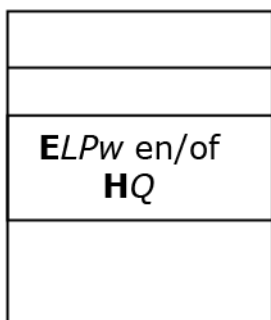

Figuur 11: Projectgebied op tertiair geologische kaart²

² <https://www.dov.vlaanderen.be>

Volgens de tertiair geologische kaart bestaat de ondergrond ter hoogte van het projectgebied uit de zogenaamde formatie van Lillo. Deze formatie bestaat uit groen tot grijsbruin weinig glauconiethoudend fijn zand met schelpen aan de basis.

1

ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en het centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen.

HQ Hellingsafzettingen van het Quartair.

Figuur 12: Legende profieltype 1

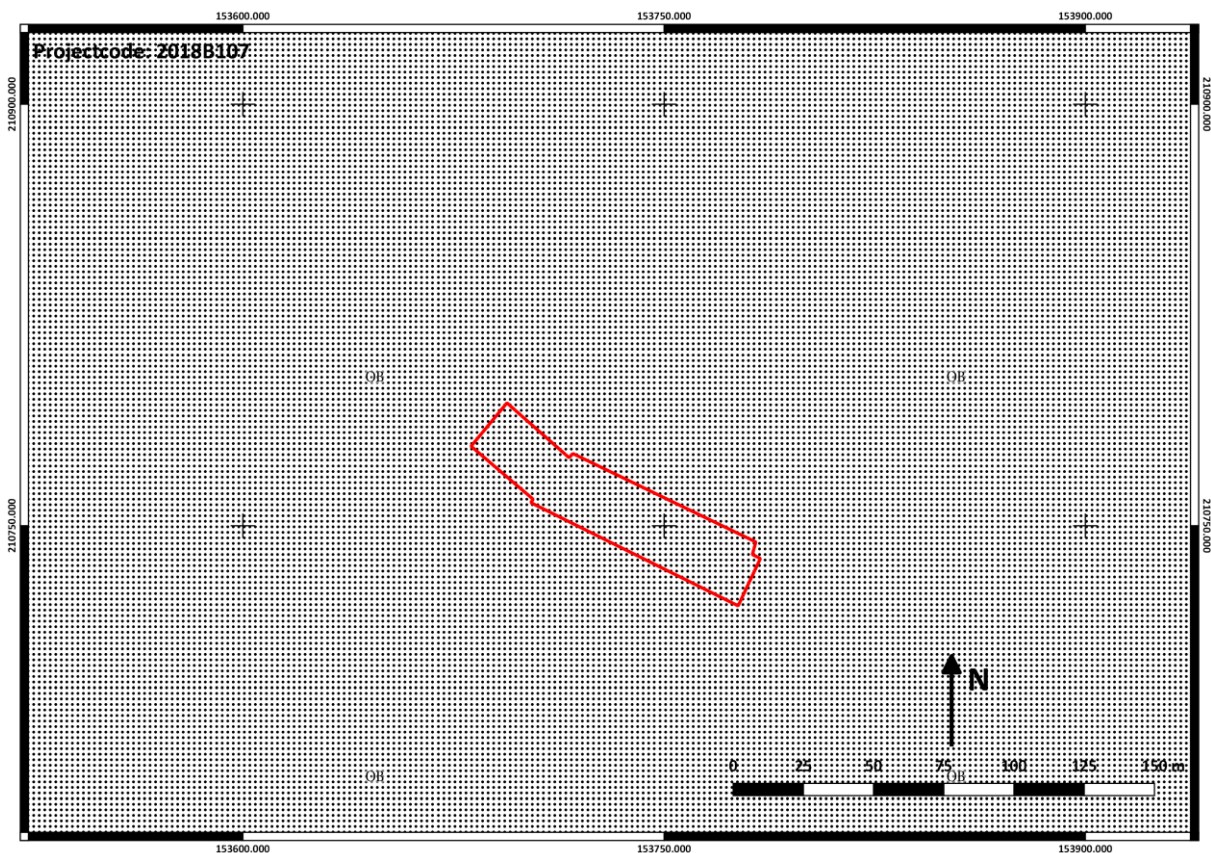

Figuur 13: Projectgebied op quartair geologische kaart³

³ <https://www.dov.vlaanderen.be>

Volgens de quartair geologische kaart bevinden er zich in het projectgebied geen Holocene en/of Tardiglaciale afzettingen bovenop de Pleistocene sequentie. De afzettingen bestaan uit eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) tot mogelijk Vroeg-Holoceen bestaande uit zand tot zandleem (**ELPw**) en hellingsafzettingen van het Quartair (**HQ**). Het projectgebied valt onder het profieltype 1.

Op de bodemkaart van Vlaanderen wordt het projectgebied gekenmerkt door bodems met het type OB, dit zijn door de mens gewijzigde of vernietigde bodemprofielen. Concreet betekent het hier bebouwde gronden.

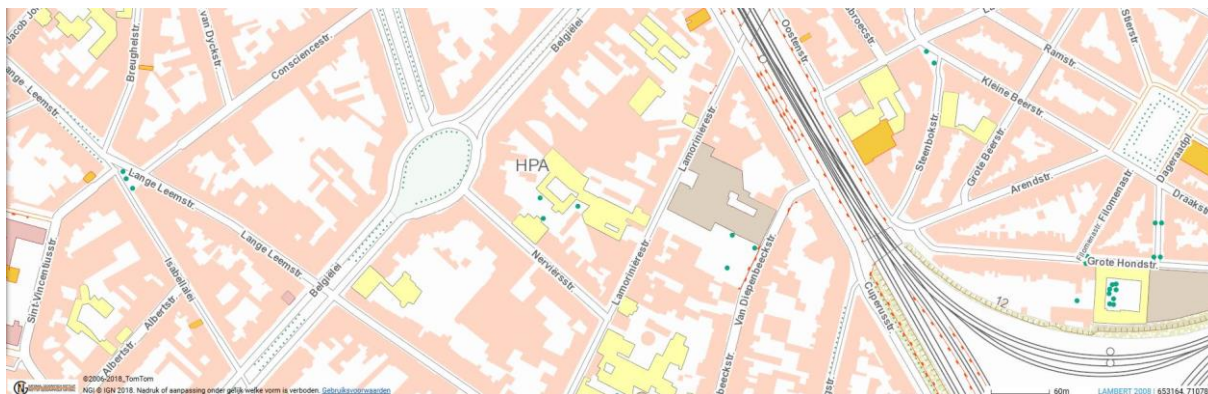

Figuur 14: Projectgebied op de bodemkaart van Vlaanderen⁴

⁴ <https://www.dov.vlaanderen.be>

3.2. Topografie/toponymie⁵

Figuur 15: Topografische kaart omgeving projectgebied NGI (Bron: AGIV)

Het projectgebied bevindt zich binnen de 19de en 20ste eeuwse stadsuitbreiding van Antwerpen. Rond de eerste Antwerpse burcht uit de 9de eeuw, was op de rechter Schelde-oever een stad gegroeid die vanaf het midden van de 16de eeuw begrensd werd door de Spaanse vesten, het tracé van de huidige leien. In de 19de eeuw kende de stad een nieuwe uitbreiding waarbij nagenoeg heel de "Vrijheid van Antwerpen" binnen de stadsmuren kwam. In 1860-65 werd op 2 à 2,5 kilometer van de Spaanse omwalling, naar ontwerp van A.H. Brialmont, een polygonale verdedigingsgordel opgericht. Deze vesting vertrok aan de Schelde vanaf de nieuwe Noordercitadel, liep door Borgerhout en Berchem en sloot in het zuiden aan op het Zuidkasteel van 1567. Op dit tracé werd later de zogenaamde Kleine Ring aangelegd. Het gebied binnen de nieuwe omwalling was zesmaal groter dan de oude stad en omvatte delen van Borgerhout en Berchem.

Het besproken gebied omvat grosso modo de "Vrijheid van Antwerpen", dit is het gebied rond de stad waar tijdens het ancien régime het Antwerps stadsrecht van toepassing was. De gestadige groei van Antwerpen verkleinde reeds het grondgebied van de Vrijheid die zich in de 15de eeuw uitstreckte tussen de Schelde, Merksem-Dambrugge, Deurne-Borgerhout, Wilrijk en Hoboken.

Na de vijfde stadsvergroting (1542-45), de aanleg van het Zuidkasteel (1567-68) en het fort Pereyra (1592) bleef het stedelijk Antwerps grondgebied ongewijzigd tot aan de aanleg van de Brialmontvesting (1860-65). Gedurende deze periode fungeerde de Vrijheid als bufferzone in het militaire verdedigingssysteem van de stad. De 19de eeuwse stadsuitbreiding bracht de Vrijheid van Antwerpen nagenoeg volledig binnen de wallen.

Het besproken gebied was tot in de 19de eeuw een dun bevolkt gebied met landelijk karakter. In de geschiedenis van de bebouwing en het uitzicht van de Vrijheid van Antwerpen was de aanval van Maarten van Rossem in 1542 van groot belang. De Antwerpse stadsmagistraat liet, ter verdediging van

⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122214> (geraadpleegd op 14 januari 2018).

de stad, alle gebouwen in de omgeving slopen. Nadien volgden de plundering door de benden van Maarten van Rossem en de gevechten tussen Staatse troepen en Spanjaarden.

Na de bouw van de Spaanse vesten mochten, om militaire redenen, geen gebouwen opgericht worden noch bomen of hagen geplant en grachten gegraven binnen de afstand van 2500 voet (717 meter). In de 19de eeuw besloeg deze bufferzone een straal van 585 meter vanaf de wallen. Ten dienste van de hovingen mochten binnen een afstand van 1000 voet (287 meter) alleen nog kleine bouwsels opgetrokken worden en fruitbomen geplant. Op deze manier konden alleen Terzieken en de Sint-Willibrorduskerk (meer oostwaarts heropgericht) blijven bestaan na de kaalslag van 1542. Buiten deze militaire bufferzone verrezen de luxueuze hoven van plaisantie van de Antwerpse burgerij.

Het grondgebied van de omliggende Vrijheid was tot de 19de eeuw samengesteld uit verschillende wijken en landerijen waarvan sommige namen bewaard gebleven zijn.

Het huidige projectgebied is gelegen in het voormalige Haringrode. Een landweg (vermoedelijk het tracé van de Lange Leemstraat) voerde naar de landbouwgronden van "Harincrode" met Hoog en Laag Harincrode, ten zuidoosten van het Nonnenveld. Het strekte zich uit tussen de huidige Plantin en Moretuslei, de Boomgaardstraat (grens met Berchem) en het Koning Albertpark. Op de plaats van dit park was vanaf het einde van de 14de eeuw tot in 1703 het "Galgeveld", ertegenover lag sinds het begin van de 13de eeuw de oude leprozerij Terzieken.

De naam is samengesteld uit de toponiemen 'hering', wat zoveel als vrijplaats betekent, en '-rode', wat naar gerooide grond verwijst. De wijk grenst ten oosten aan spoorlijn 25 die zowat de grens met Zurenborg vormt. Ten zuiden vormt de Boomgaardstraat de grens met het district Berchem. De Boomgaardstraat verwijst naar de voormalige Pride- of Boomgaardbeek die sinds de overgang van de 7de naar de 8ste eeuw de grens vormt tussen Haringrode en Berchem. In het westen vormt de Mechelsesteenweg (met de brouwerij De Hand, beter bekend als brouwerij De Koninck) en het Koning Albertpark ((het aloude Galgenveld) ook wel Warande genoemd) de grens en in het noorden vormt de Belgiëlei nu de grens met Klein-Antwerpen. Vroeger hoorden Klein-Antwerpen en Zurenborg ook bij Haringrode.

De naar de landschapsschilder Frans Lamorinière (1828-1911) genoemde Lamorinièrestraat, een vroegere provinciale steenweg die Berchem met Borgerhout verbond, maar nu als verbinding door de Belgiëlei vervangen is, deelt de wijk in een noordelijk en een zuidelijk deel. De Lange Leemstraat, de vroegere "Platea Haringrodiensis", deelt de wijk in een oostelijk en een westelijk deel. Twee andere belangrijke noord-zuidassen zijn de Haringrodestraat en de Isabellalei-Marialei.⁶

---

⁶ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Haringrode>

Het projectgebied bevindt zich in een min of meer trapeziumvormig bouwblok dat in het noordoosten wordt begrensd door de Mercatorstraat en in het zuiden door de Nerviërsstraat. Het oosten wordt gevormd door de Lamorinièrestraat en in het westen bevindt zich de Belgiëlei. Het projectgebied strekt zich in oost-westelijke richting over de volledige breedte van dit bouwblok uit.

De Lamorinièrestraat is een lange straat met geknikt tracé tussen de Mercatorstraat (spoorwegberm) en de Mechelsesteenweg (Koning Albertpark), en werd in 1845 samen met de Provinciestraat geopend als provinciale weg tussen Borgerhout en Berchem. Tot 1911 droeg het tracé van de huidige Lamorinièrestraat de benaming Provinciestraat-Zuid, en het tracé van de huidige Provinciestraat de benaming Provinciestraat-Noord. De huidige naamgeving verwijst naar de schilder François Lamorinière (1829-1911), die in 1870 een vandaag verbouwde woning liet optrekken op het nummer 133.

De straat wordt gekenmerkt door een heterogene bebouwing uit de tweede helft van de 19de eeuw en de vroege 20ste eeuw met in het noordelijke straatgedeelte overwegend neoclassicistische burgerhuizen, waarvan de meeste werden verbouwd. Tot de beter bewaarde voorbeelden van de oudste bebouwing, te dateren in het derde kwart van de 19de eeuw behoren de nummers 73, 75, 77, 116, 129-131, 137, 147 en 151. Het voorname zuidelijke straatgedeelte vanaf de kruising met Isabellalei en Marialei, wordt gekenmerkt door een opeenvolging van statige herenhuizen in eclectische en beaux-artsstijl, een aantal in half open bebouwing, opgetrokken omstreeks 1900. Verspreid over het tracé van de straat bevinden zijn drie grote schoolcomplexen, twee kloosters en een pensionaat met kapel, de oudste twee uit het laatste kwart van de 19de eeuw, de drie overige uit de jaren 1900-1914.⁷

De Belgiëlei is gelegen tussen de Mercatorstraat en de Mechelse Steenweg. De brede laan werd aangelegd naar ontwerp van provinciaal architect Johan Van Gastel, volgens R. Van de Weghe naar een idee van de beeldhouwer Léonard De Cuyper. De werken startten in 1858 en duurden tot 1861. Het oorspronkelijke project van De Cuyper - namelijk een brede verbindingsweg tussen de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde en de Koninklijke Maatschappij van de Harmonie - werd slechts ten dele uitgevoerd. Bij de officiële opening op 1 mei 1859, in aanwezigheid van kroonprins Leopold en prinses Charlotta, werd de straat Leopoldlei genoemd; na de Eerste Wereldoorlog (1919) Belgiëlei.

De hoeveelheid bouwaanvragen voor de "Boulevard Léopold" in de jaren 1858 tot 1870 toont aan dat de straat dadelijk bebouwd werd. Op het kadasterplan van Aloïs Scheepers van 1886 zijn nagenoeg

---

7

alle percelen bebouwd. In 1861 werd op het 'rond punt' het standbeeld van het opperhoofd der Nerviërs Boduognat ingehuldigd, een ontwerp van Joseph Jacques Ducaju uit 1848, dat in 1954 verdween.

De Belgiëlei is een brede straat met twee rijvakken, een trambedding op de middenberm, een groot rond plantsoen ter hoogte van de Charlottalei en de Nerviërsstraat, ten noorden van het plantsoen gezicht op de verhoogde spoorwegberm en de -brug naar de Van den Nestle.

Vele van de oorspronkelijke heren- en burgerhuizen uit de tweede helft van de 19de eeuw werden, vooral in het noordelijke straatdeel, vanaf het tweede kwart van de 20ste eeuw vervangen door moderne flat- en kantoorgebouwen. De nummers 27A, 29, 49-53, 32, 76, 96, alle in neoclassicistische of neo-rococostijl uit de tweede helft van de 19de eeuw, werden gesloopt in de loop van de inventarisatiecampagne (1981-1989). Ten zuiden van het plantsoen bleven meerdere 19de- en begin 20ste-eeuwse herenhuizen bewaard en behield de Belgiëlei haar statig en residentieel karakter.

Een vijftiental appartementsgebouwen dateert uit de jaren 1920 en 1930, het merendeel ontworpen door architecten die destijds als specialisten terzake golden, zoals François Dens, Alfred Portielje en Jan De Braey, Jan Vanhoenacker, John Van Beurden en Jos Smolderen, David Moëd en Nachman Kaplansky. Vermeldenswaard maar minder gaaf bewaard, zijn het beaux-arts-appartementsgebouw van Red-Star-Line-agent M.G. Freudberg op nummer 3 en Mercatorstraat 40 door Portielje en De Braey uit 1929, "Résidence Leopold" in art deco op nummer 148 in opdracht van de vastgoedmaatschappij Varameda door Karel Van Riel en Maurice Janssens in 1936, en het modernistische "Comfort Home" op nummer 69 door Aron Samuel Freudman uit 1937.⁸

De Nerviërsstraat is een rechte straat tussen de Belgiëlei en de Lamorinièrestaat. De naam verwijst naar het standbeeld van Boduognat, opperhoofd der Nerviërs, dat op 17 augustus 1861 op het rond punt van de Belgiëlei werd onthuld, in de as van de Nerviërsstraat. Het standbeeld door de beeldhouwer Joseph Ducaju, werd in 1954 om verkeerstechnische redenen afgebroken.

De vroegste bebouwing van de Nerviërsstraat, waarvan een van de hoeken met de Belgiëlei werd ingenomen door het imposante hotel Lynen-Könemann, kwam vanaf 1860 tot stand. Uit de beginperiode dateert het neoclassicistische pand op nummer 10, dat echter een grondige verbouwing onderging. Van de eenvoudiger rijhuizen uit de jaren 1860-80 resten de nummers 19, 31, 36, 38 en 40. Enkele markante burger- en herenhuizen werden gesloopt, zoals de neoclassicistische hotels F.G. Haghe door Lievin Van Opstal uit 1872 en F. Nieberding-Numan door Michel De Braey uit 1892 (voorheen nummer 17), en de meer bescheiden woning Cordemans-De Vos door Emile Thielens uit

---

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Belgiëlei* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113384> (geraadpleegd op 10 februari 2018).

1881. Verder verdwenen twee paar gekoppelde woningen in neo-Vlaamse-renaissancestijl, een eerste door de broers Leonard en Henri Blomme uit 1882 in opdracht van Arnold Arens (voorheen nummers 11-13), een tweede door Edmond Leclef uit 1889 in opdracht van Felix Roeyackers.

Waar uit de jaren 1930 de appartementsgebouwen Drezner en Peeters bewaard zijn, rest van het vroegere Astridbad slechts het ontmantelde booggewelf uit gewapend beton, vandaag als binnentuin geïntegreerd in de Residentie Koningin Astrid, een serviceflatcomplex en dienstencentrum van de CBJW (nummer 16). Het overdekte zwembad "Koningin Astrid" werd in 1935 opgericht door de nv Sportfondsenbad Antwerpen, naar een ontwerp door het Technisch Studiebureau Constructor, ook verantwoordelijk voor het openluchtzwembad van het Sint-Annastrand, en de architect F. Dierckx. Het modernistische complex omvatte een klein en een groot zwembad onder een booggewelf, een tearoom, een solarium en een turnzaal. Flatgebouwen uit de naoorlogse periode nemen de hoeken met de Belgiëlei in, en een belangrijk deel van de pare zijde.⁹

3.3. Historische, cartografische en archeologische kennis

3.3.1. Korte historiek van Antwerpen (geschreven bronnen)¹⁰

De oudste vondsten in Antwerpen dateren uit de periode tussen het einde van het paleolithicum en het einde van het neolithicum of de vroege bronstijd en situeren zich in de burchtzone. Er werden ook toevalsvondsten aangetroffen ter hoogte van Lillo, het Lefebredok en het Kattendijkdok.

Heel wat ijzertijdvondsten doen een verspreide woning onder het huidige stadscentrum vermoeden. Sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode worden verspreid over de stadskern aangetroffen, met concentraties in en rond de middeleeuwse burcht. De archeologische resten wijzen op het bestaan van een Gallo-Romeinse nederzetting uit de 2de en 3de eeuw, met uitlopers tot in de 4de, mogelijk zelfs 5de eeuw. Ook rond de kernstad werden sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode aangetroffen.

Historische bronnen wijzen in de richting van een Merovingische nederzetting te Antwerpen in de 7de eeuw, maar dit kon nog niet aangetoond worden. De vondst van een goeden munt met vermelding van *ANDERPUS* zou dit kunnen bevestigen, maar er is onzekerheid over de muntvondst en de identificatie met Antwerpen. In een 8ste-eeuwse bron is weliswaar sprake van de naam *ANDOVERPIS*, maar ook deze etymologie blijft onzeker. Met uitzondering van een beperkte hoeveelheid schervenmateriaal werden geen sporen van Merovingische bewoning aangetroffen.

⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Geheel van drie eclectische burgerhuizen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7374> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

¹⁰ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>

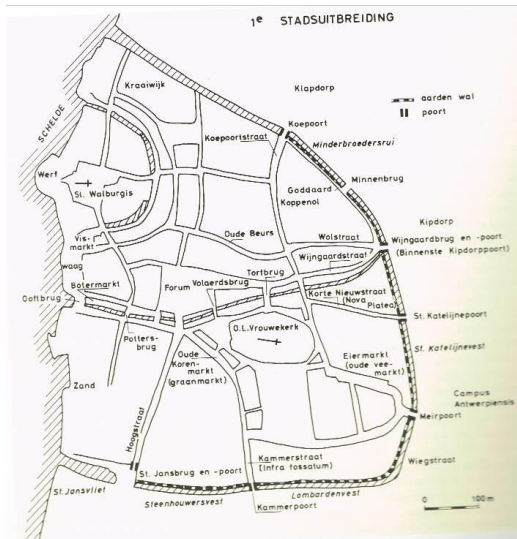
In de late 9de eeuw ontstond een versterkte handelsnederzetting, die zich in de 10de eeuw sterk ontwikkelde. De burcht vormt de kern van waaruit de middeleeuwse stad groeide. De eerste versterking ter hoogte van de middeleeuwse burcht werd gevormd door een aarden wal met gracht, mogelijk voorafgegaan door een palissade. Binnen deze omwalling ontstond een dichte bebouwing. De Duitse keizer Otto II bouwde ca. 980 deze handelsnederzetting uit tot het markgraafschap. Mogelijk al in de 11de eeuw werd de aarden wal omgeven door een stenen burchtmuur.

Figuur 16: Antwerpen voor 1200.¹¹

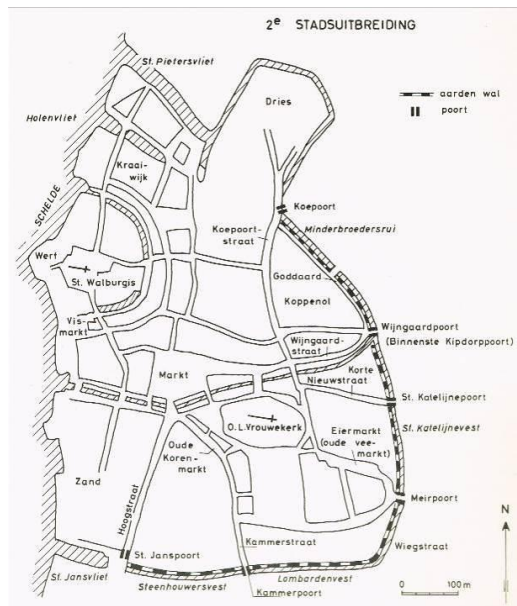
Vanaf de eerste uitbreidingen van de burcht tot aan haar aaneengesloten vorm in de 16de eeuw heeft Antwerpen vier groeiprocessen doorgemaakt. In de late 11de eeuw werd ze omgeven door een watersingel en ontstond de zogenaamde 'ruienstad'. Het nieuwe stadskwartier dat zich in de loop van de 12de eeuw ontwikkelde rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk zou begin 13de eeuw omweld worden met een vestenlijn.

¹¹ L. VOET, et al., 1978, p. 42.

Figuur 17: Eerste stadsuitbreiding.¹²

Rond ca. 1250 werd een klein gebied, de 'Dries', ten noorden van de stad aangehecht.

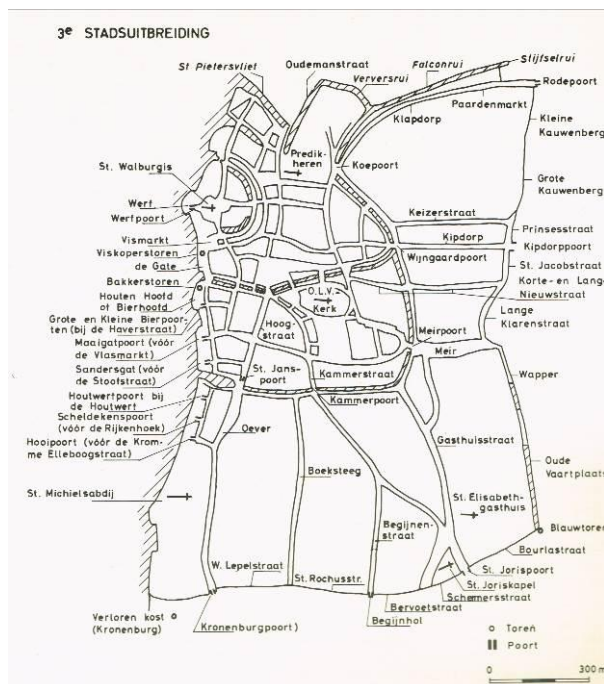
Figuur 18: Tweede stadsuitbreiding.¹³

De 13de eeuw was een bloeiperiode voor handel en nijverheid waarbij de bevolking sterk steeg en de omwalde oppervlakte verdrievoudigde (1295-1314). De aanhechting van nieuwe terreinen en het optrekken van nieuwe wijken nam na 1250 zeer snel toe. Vermoedelijk was het plan voor de derde vergroting (1295-1314) gerijpt onder hertog Jan I van Brabant. Een der redenen daartoe was voorzeker de gestadige aangroei van de bevolking die zich overal buiten de vesten had neergezet. Ook vond men het gewenst de Sint-Michielsabdij die gastvrijheid moest verlenen aan hertog en hooggeplaatste

¹² L. VOET, et al., 1978, p. 44.

¹³ L. VOET, et al., 1978, p. 48.

personen, binnen de stadsvesting te halen. De bedenking dat de oude grachten en wallen maar weinig militair nut meer opleverden speelde wellicht ook mee. Begin veertiende eeuw werden de grote werken uitgevoerd: vrijwel heel de Scheldeoever werd afgesloten en voorzien van circa 25 torens met als voornaamste de Visverkoperstoren nabij de Vismarkt, de Bakkerstoren aan de Suikerrui en de Kronenburtoren achter St.-Michiels. Van de Schelde liep de nieuwe grens langs Willem Lepel-, Sint-Rochus-, Bervoets-, Schermersen Bourlastraat, Blauwtorenplein, Oude Vaartplaats en Wapper en via de Meir langs Lange Klaren-, Sint-Jacob- en Prinsesstraat, Kauwenberg, Stijfsel-, Falcon- en Verversrui en zo verder langs Oude Mansstraat en Sint.-Pietersvliet terug naar de Schelde. Het grote werk heeft jaren geduurd, het voorziene plan werd herhaaldelijk gewijzigd en met de bouw van de zware muur is men nooit verder gekomen dan de Oude Vaartplaats (Blauwe Toren). In 1314 reeds legde men de grondslagen voor een nieuw tracé door het bouwen van de fundamenteën van de Kipdorppoort en in 1317 die van de Rode Poort.¹⁴

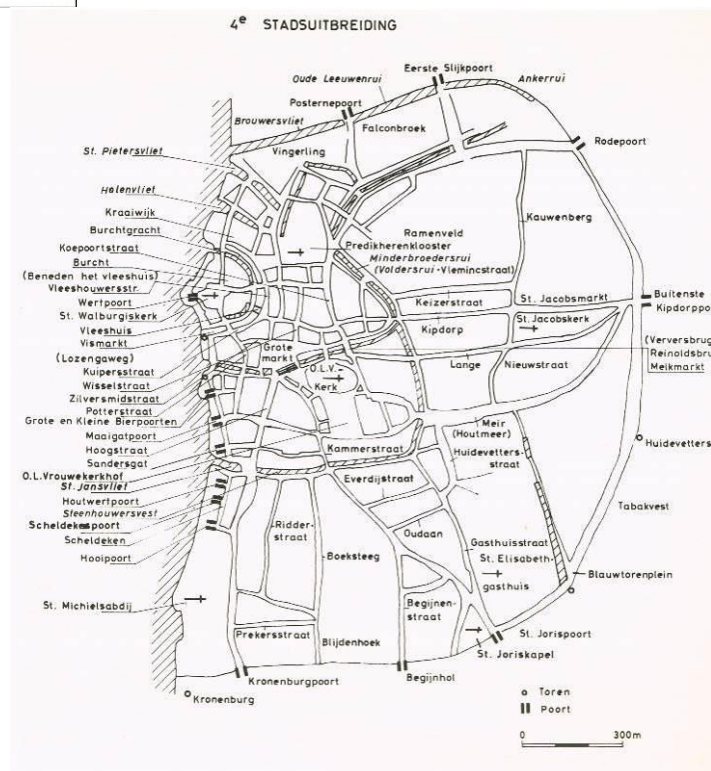

Figuur 19: Derde stadsuitbreiding.¹⁵

In de periode 1314-1410 volgde een vierde stadsuitbreiding in oostelijke richting. Van dan tot het midden van de 16de eeuw bleef de stadsgrens onveranderd.

¹⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen - Stadsuitbreiding tot aan de 16de-eeuwse Spaanse Vesten, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122213> (geraadpleegd op 29 mei 2017).

¹⁵ L. VOET, et al., 1978, p. 50.

Figuur 20: Vierde stadsuitbreiding.¹⁶

Het begin van de 16de eeuw vormde de start van Antwerpen als handelsmetropool. Omwille van de urbanisatiegolf en de militaire dreiging uit de Nederlanden werd het plan opgevat om de stad te voorzien van een nieuwe, gebastioneerde omwalling. In het noorden werd de stad uitgebreid met de zogeheten 'Nieuwstad'. In 1555 was de nieuwe versterking of Spaanse omwalling klaar. In 1567 werd door Alva de bouw van een citadel ten zuiden van de stad aangevat.

Met de Beeldenstorm, de Spaanse Furie in 1576 en de sluiting van de Schelde in 1584 kwam voor Antwerpen een einde aan de Gouden Eeuw.

¹⁶ L. VOET, et al., 1978, p. 52.

Figuur 21: De Spaanse Furie, door Frans Hogenberg, 1577.¹⁷

Na de val van Antwerpen in 1585 en de belangrijke daling van het bevolkingsaantal kende de stad in ruimtelijk opzicht een stilstand van ruim twee eeuwen. De bestaande vestingwerken werden wel onderhouden en er werden ravelijnen en lunetten toegevoegd. Als gevolg van de contrareformatie vestigden zich verschillende nieuwe kloosterorden in Antwerpen.

De eerste nieuwe impulsen kreeg de stad in de Franse tijd (1794-1814). Napoleon wou van de stad een belangrijk commercieel en militair bolwerk maken. Aan beide zijden van het Hanzehuis werden twee handelsdokken uitgegraven, het Bonaparte- en het Willemdok. Met de aanleg van de dokken kreeg de havenuitbouw een nieuwe impuls, zowel vanuit militair als economisch standpunt. Daarnaast werd onder Napoleon ook een nieuwe kaaimuur langs de Schelde opgericht waarbij de Scheldemuren en – torens werden afgebroken. Ten zuiden van de stad werd ter hoogte van de voormalige Sint-Michielsabdij een arsenaal en een reeks scheepswerven opgericht.

Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en na de Belgische omwenteling van 1830 werd het handels- en militaire karakter van de stad nog sterker benadrukt. In de jaren 1850 kreeg Antwerpen de functie van 'Nationaal reduit'. Samen met Namen en Luik moest de stad de ruggengraat vormen

¹⁷<https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=antwerpen+kaart&s=objecttype&p=12&ps=12&st=OBJECTS&ii=3#/RP-P-OB-76.862,135>

van het Belgische verdedigingsstelsel. Vanaf 1858 werd een nieuwe verdedigingsgordel aangelegd rond de stad, de zogenaamde Brialmontvesting. Deze verdedigingslinie lag ter hoogte van de huidige ring en maakte een verdere expansie van de stad mogelijk. De 16de-eeuwse omwalling, die haar militaire functie verloren had, werd vanaf 1864 gesloopt. Op het tracé van de voormalige omwalling werden de boulevards (de leien) en nieuwe bouwblokken aangelegd, volgens het verkavelingsplan van Théodore van Bever (1821-1875).

Tussen 1817 en 1884 werden de meeste grachten gedempt of overwelfd.

Tussen 1877 en 1885 werden de Scheldekaaien rechtgetrokken. Door deze rechtekking verdween de uitsprong in de Schelde ter hoogte van de Werf, met inbegrip van het oudste Antwerpse stratentracé en veel huizen met historische en archeologische waarde.

Begin 20ste eeuw werd beslist om de Brialmontomwalling af te breken en een nieuwe kringvesting te bouwen.¹⁸

3.3.3. Cartografische bronnen en luchtfoto's

Het projectgebied is gelegen binnen de 19de eeuwse stadsuitbreiding van Antwerpen, meer bepaald in het deel van het Antwerpse Vrije dat vroeger gekend stond als Haringrode. Dit deel van het Antwerpse Vrije werd gekenmerkt door een open landschap bestaande uit verspreide hoeves gelegen tussen de akkers die door kleine (aarden?) wegen bereikbaar waren. De huidige Lange Leemstraat vormt een relict uit deze periode voorafgaand aan de opname van het gebied binnen het stedelijke weefsel.

De oudst beschikbare kaart die enigszins een beeld geeft van de situatie in dit deel van het Antwerpse Vrije dateert uit 1692. Het betreft de Caerte figurative van de juridictien van Herrincrode en de Marck-grave-Ley. Het positioneren van het projectgebied op deze kaart is haast niet mogelijk. Toch geeft de kaart mooi het beeld weer van Haringrode dat gekenmerkt wordt door een zeer verspreide bebouwing bestaande uit hoeves, al dan niet met walgracht, die via, door met bomen afgebakende paadjes en wegen zijn verbonden. In de zone grenzend aan de stad en aan de uitvalsweg vanuit de stad (waarlangs enkele molens staan afgebeeld) lijkt het landschap meer versnipperd en dichter bebouwd. Het gehucht grenst aan Berchem, Borgerhout en aan Kleyn-Antwerpen.

---

¹⁸ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>

Figuur 22: Caerte figurative van de juridictien van Herrincrode en de Marck-grave-Ley 1692¹⁹

Voor Vlaanderen beschikken we over een kaart daterend uit 1712. Het betreft de kaart van Fricx. De kaart is echter weinig gedetailleerd uitgewerkt en biedt geen relevante informatie met betrekking tot het hier behandelde projectgebied. Alhoewel de kaart beschikbaar is in georeferenciede vorm, wijkt deze sterk af van de realiteit. Om beide redenen werd beslist de kaart hier niet te gebruiken. Maar in

¹⁹https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_0002_000/510_0002_000_02232_000/510_0002_000_02232_000_0_0001.jp2

plaats daarvan beroep te doen op de veel nauwkeurigere (maar niet-georeferentieerde) Carte Topographique des Forts, Ville, Citadelle d'Anvers et de ses Environs uit 1717. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de het lokaliseren van het projectgebied op de kaart niet mogelijk bleek. Echter geeft de kaart wel een goed beeld van de omgeving van het projectgebied. *Herincroy* wordt gekenmerkt door een open ruraal landschap met verspreide hoeves (al dan niet met walgracht) verbonden door een wegennet. De Lange Leemstraat is duidelijk herkenbaar op de kaart.

Figuur 23: Carte Topographique des Forts, Ville, Citadelle d'Anvers et de ses Environs, 1717²⁰

Een eerste nauwkeurige kaart, die tevens werd georeferentieerd, dateert uit de periode 1771-1778. Alhoewel de georeferentie van de kaart een lichte afwijking kan vertonen en dus niet de exacte positie van het projectgebied garandeert, levert de kaart een mooi beeld van de ruime en directe omgeving van het projectgebied. Op de kaart herkennen we duidelijk de Lange Leemstraat alsook de huidige

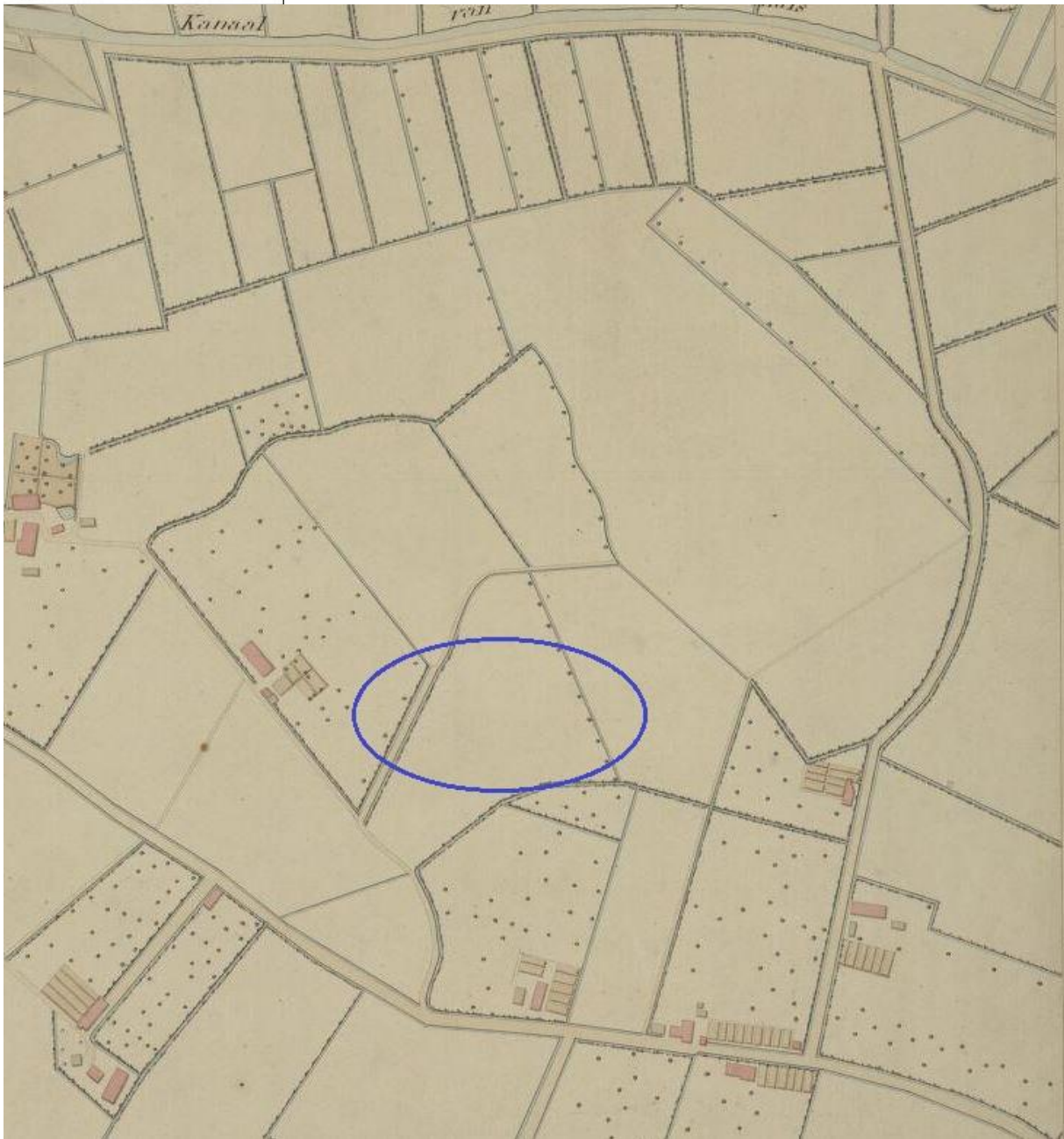
²⁰https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05002_000/510_1443_000_05002_000_0_0001.jp2

Zurenborg-, Steenbok- en Rolwagenstraat in een ruraal landschap gekenmerkt door een vrij grote versnippering in de percelen. Het landschap bestaat uit akkers en weiden die van elkaar gescheiden zijn door hagen en bomen. Ook langs de wegen staan bomenrijen. De bebouwing in de omgeving bestaat enerzijds uit hoeves voorzien van privé-moestuinen al dan niet omgeven door een walgracht en anderzijds uit losse (allicht eveneens hoeve)gebouwen die op enkele van de akkers aanwezig zijn. De aanwezige bebouwing wordt verbonden door een netwerk van landwegen en -paadjes. Het projectgebied maakt deel uit van een groter perceel afgebakend door bomen en hagen dat dienst deed als akker. Van de Lamorinièrestraat en de Belgiëlei is op de kaart nog geen spoor te herkennen.

Figuur 24: Projectgebied op de kaart van Ferraris (1771-1778)

Figuur 25: Het plan der vesting Antwerpen in 8 bladen, 1825²¹

Op basis van de beschikbare cartografische en fotografische bronnen van het projectgebied beschikken we over vrij nauwkeurige informatie met betrekking tot de ontwikkeling van het terrein vanaf het laatste kwart van de 18de eeuw tot heden.

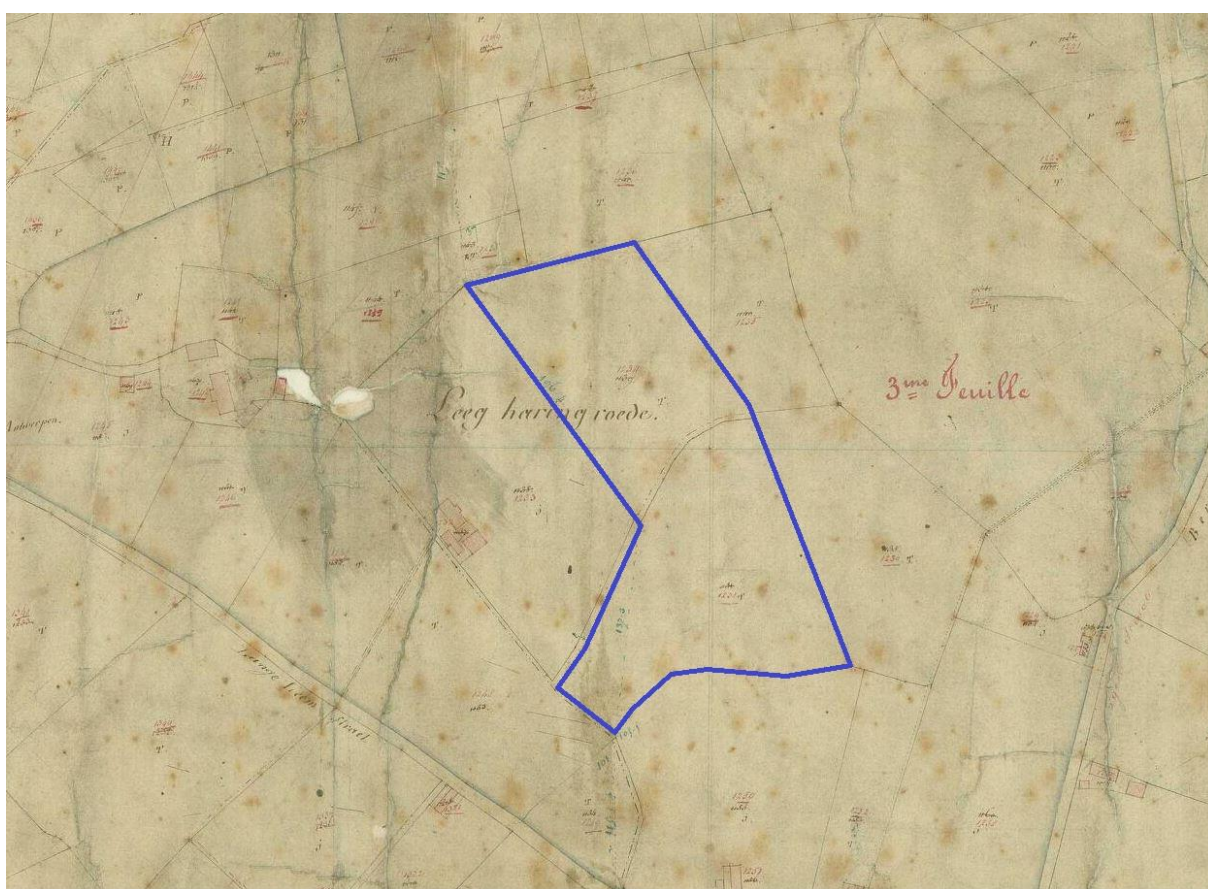
Wanneer we het plan der vesting Antwerpen uit 1825 vergelijken met de kaart van Ferraris valt op dat deze laatste vrij nauwkeurig bleek te zijn. De bebouwing die op de zeer nauwkeurige 19de eeuwse kaart

²¹https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05039_000/510_1443_000_05039_000_H_0008.jp2

staat aangeduid, kan nagenoeg volledig worden gelinkt aan deze aangeduid op de laat 18de eeuwse kaart.

Hoewel de kaart uit 1825 niet werd gegeorefereerd kunnen we het projectgebied vrij nauwkeurig situeren dankzij de overeenstemming tussen deze kaart en het Primitief Kadaster. Op deze laatste staan de perceelsnummers aangegeven. Alhoewel de vorm en onderverdeling van de percelen heden niet meer overeenstemt met de situatie in de 19de eeuw, kan wel gebruik gemaakt worden van de nummering van de percelen. Hieruit konden we de positie van het projectgebied op de kaart uit 1825 bepalen. Hieruit blijkt dat het projectgebied zich in een landelijke omgeving bevindt en deel uitmaakt van een groter perceel.

Figuur 26: Primitief Kadaster 1830-1834²² met aanduiding perceel 1231 en 1234

Op de enkele jaren jongere kaart van het Primitief Kadaster (1830-1834) merken we een gelijkaardige situatie op. De huidige Zurenborg-, Steenbok- en Rolwagenstraat staat op de kaart aangeduid als de Berchemstraat. Van de Lamorinièrestraat is op beide kaarten nog geen sprake.

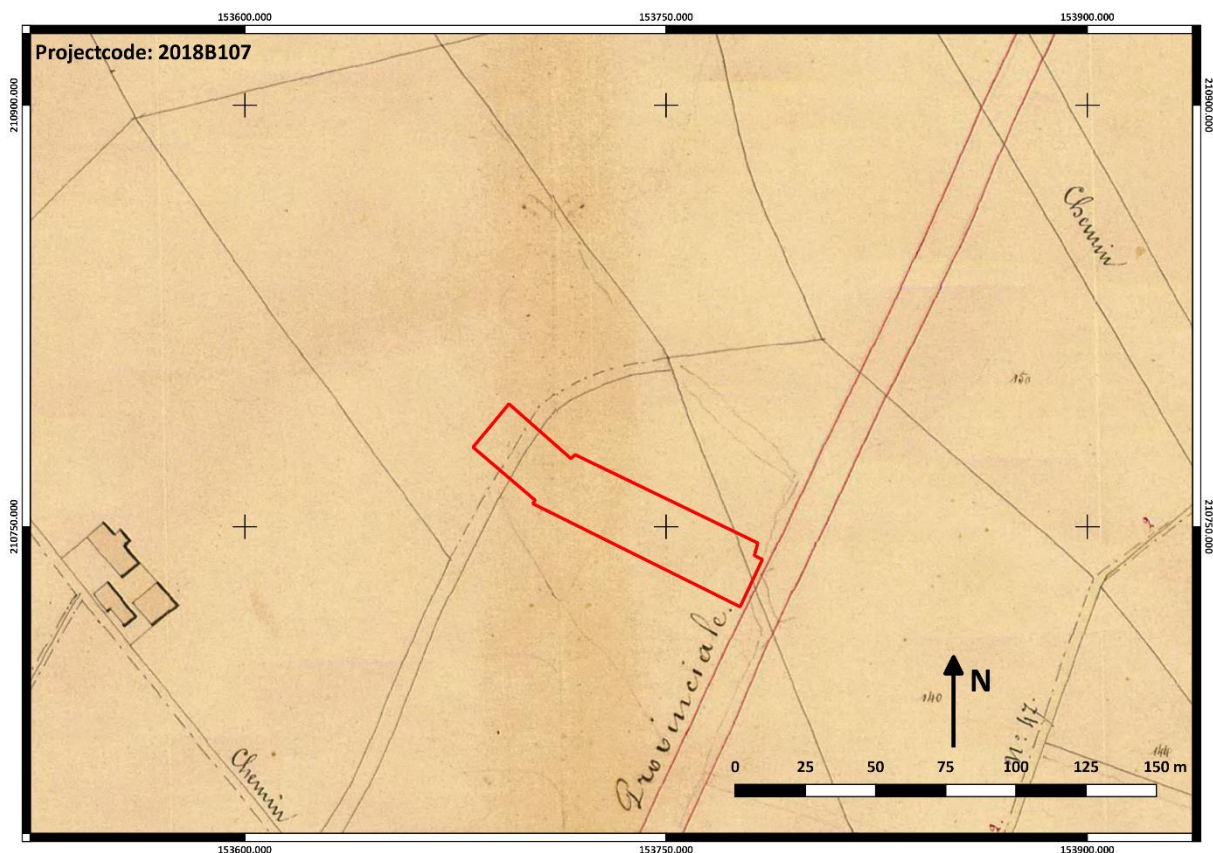
Het is duidelijk dat de vroegere percelen met nummer 1231 en 1234 (blauw op figuur) in de loop der jaren grondig werd opgesplitst en gewijzigd. De scheiding tussen beide percelen bevindt zich ongeveer

²²https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=550/550_0001_000/550_0001_000_02558_000/550_0001_000_02558_000_0_0005.jp2

centraal binnen de blauwe omkadering en lijkt gevormd te worden door een pad dat in het verlengde ligt van het pad dat de begrenzing vormt tussen het perceel 1234 en 1233. Dit laatste perceel is allicht bebouwd met een hoeve. Het projectgebied bevindt zich in een zone die aangeduid staat als Leeg haringrode.

De scheiding tussen beide percelen, ter hoogte van het paadje, komt overeen met de lagere TAW waardes die binnen het projectgebied werden vastgesteld. Of er hier een verband is, is niet duidelijk.

Voor het midden van de 19de eeuw beschikken we over twee georeferencierte kaarten die duidelijk de ontwikkeling in de onmiddellijke omgeving van het projectgebied aantonen. Op de atlas der Buurtwegen merken we de realisatie van enkele nieuwe straten in de onmiddellijke nabijheid van het projectgebied. De Lamorinièrestraat werd gerealiseerd. De spoorlijn ten noorden van het projectgebied werd eveneens gerealiseerd. Voor de rest lijkt het landschap zijn rurale karakter nog niet te hebben verloren en is de bebouwing in de omgeving nog steeds erg verspreid met een allicht overwegend landelijk karakter. Het aarden paadje bevindt zich op de scheiding der beide percelen binnen het huidige projectgebied.

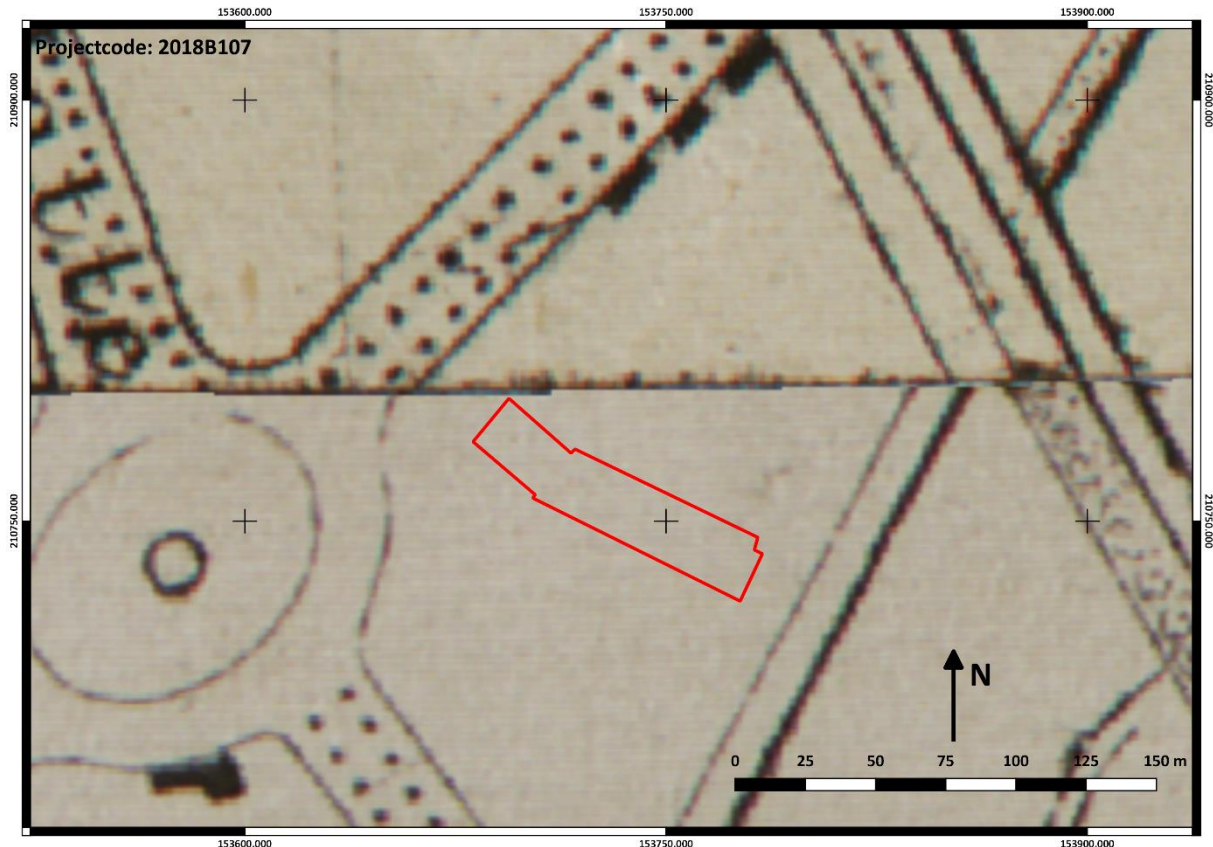

Figuur 27: Projectgebied op de Atlas der Buurtwegen

Op de enkele jaren jongere topografische kaart van Vandermaelen merken we een duidelijke verandering op in het landschap in de onmiddellijke omgeving van het projectgebied. Het lijkt erop dat

de omgeving geleidelijk in het stedelijke landschap wordt opgenomen met de realisatie van een volgens stedenbouwkundig plan aangelegd wegennetwerk. Getuigen hiervan op de kaart zijn de Plantin Moretuslei, de Charlottalei, de latere Belgiëlei en de Nerviërsstraat.

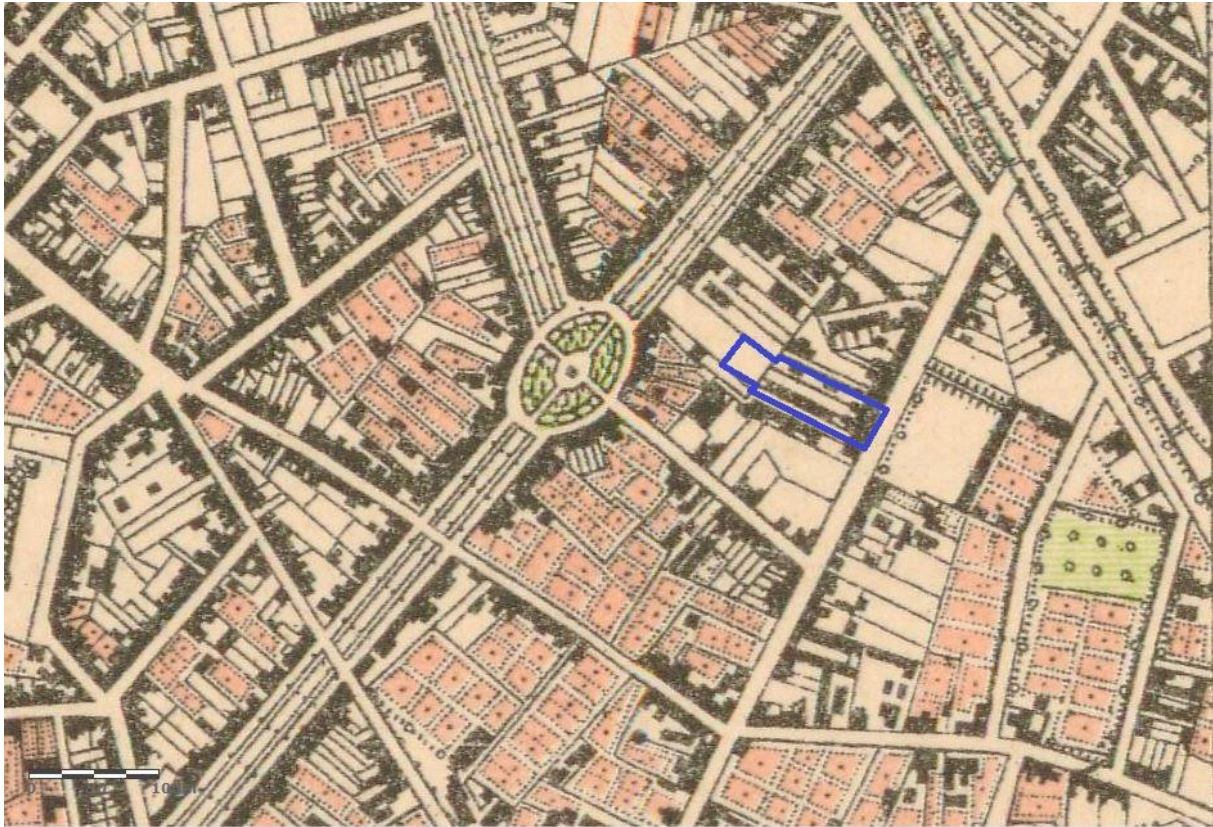

Figuur 28: Projectgebied op de topografische kaart Vandermaelen

In de daaropvolgende jaren merken we op verschillende topografische kaarten uit de tweede helft van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw dat de verstedelijking rondom het projectgebied toeneemt. Langs de verschillende oude en nieuw gerealiseerde straten neemt de bebouwing toe in de vorm van vaak aaneengesloten bebouwing. Binnen de bouwblokken bevinden zich echter vaak nog grote delen open ruimte die al dan niet verder zijn opgedeeld in kleine privé (moes)tuinen. Op het einde van de 19de eeuw zijn de verschillende bouwblokken reeds afgebakend. Echter zijn binnen de afzonderlijke bouwblokken vaak nog onbebouwde delen langs de straten gelegen. Tegen het begin van de 20ste eeuw lijken deze open ruimtes aan de verschillende straten reeds schaarser geworden.

Ook binnen het projectgebied wordt bebouwing opgetrokken. Omtrent de aard van deze bebouwing bieden de verschillende kaarten geen verdere informatie. Het westelijke deel van het projectgebied, dat deel uitmaakt van het perceel gelegen langs de Belgiëlei is nog onbebouwd in 1886. Het oostelijke deel van het projectgebied bestaat uit smalle percelen die haaks op de Lamoriniërraast zijn georiënteerd. Aan de straatzijde zijn de percelen reeds volledig bebouwd. De open ruimte achter deze bebouwing aan de straatzijde is schaars en wordt ingenomen door enkele losstaande gebouwen maar

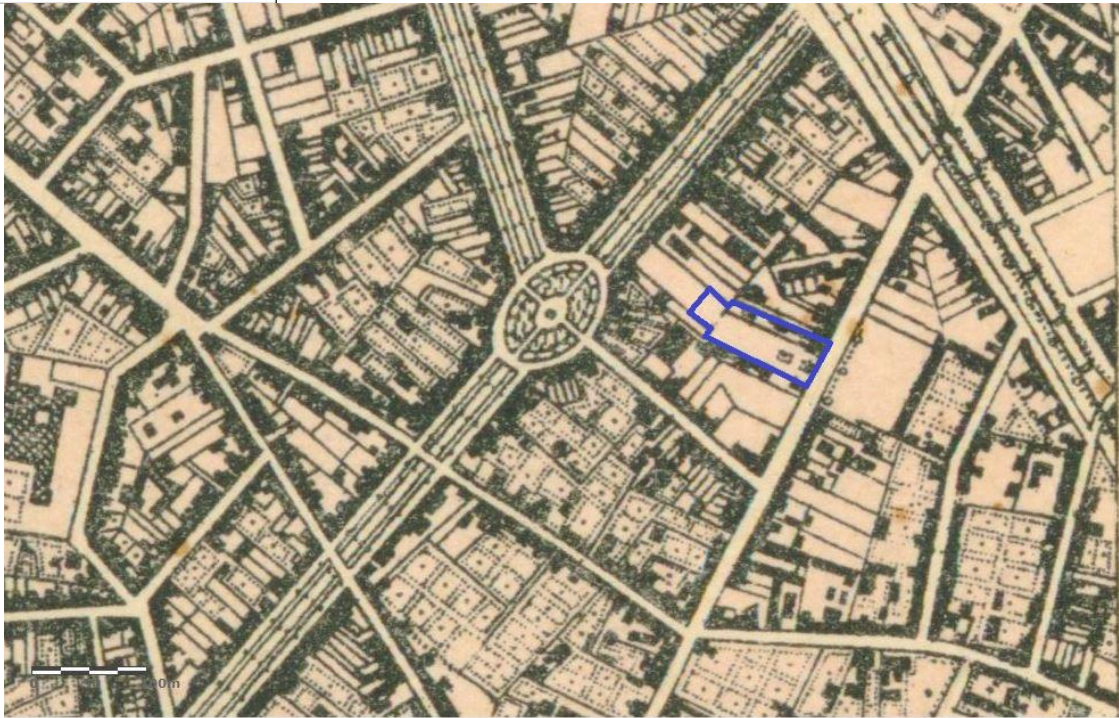
eveneens wordt één perceel volledig ingenomen door een lange op de straat georiënteerde vleugel of gebouw. Op de verschillende kaarten lijkt de situatie binnen het projectgebied niet erg te veranderen tot zeker het begin van de 20ste eeuw.

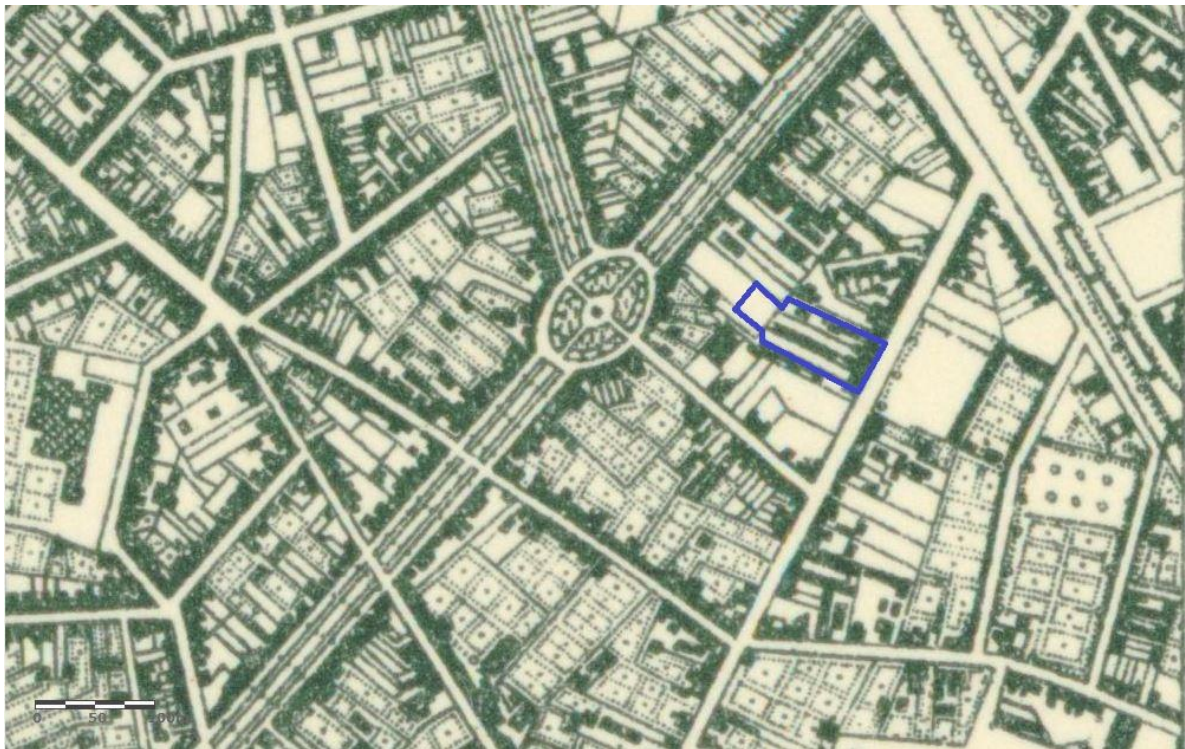
Figuur 29: Topografische kaart 1879-1886²³ met aanduiding projectgebied bij benadering

²³http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k_{21BF7548-04CB-4831-B623-1C73EF7598FC}_default_404000/MapServer&lang=nl

Figuur 30: topografische kaart 1892²⁴ met aanduiding projectgebied bij benadering

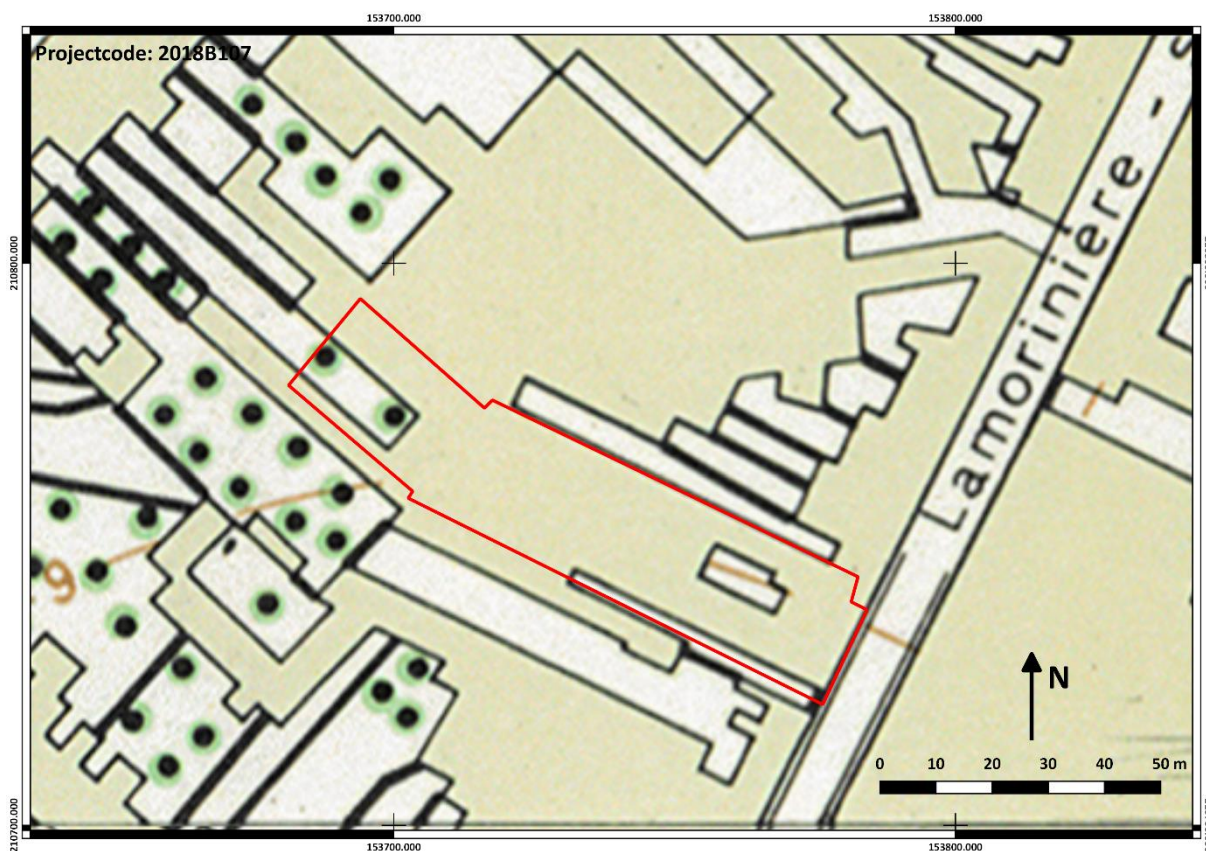
Figuur 31: topografische kaart 1902²⁵ met aanduiding projectgebied bij benadering

²⁴http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k_{D67270FA-BDEC-4A9F-95D1-BEC0C75BA45E}_default_404000/MapServer&lang=nl

²⁵http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k_{A2DA417F-ADAC-45B4-88C2-18742FB1C017}_default_404000/MapServer&lang=nl

Dat de situatie binnen het projectgebied wijzigt in de eerste helft van de 20ste eeuw merken we wanneer we de topografische kaarten van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw bekijken. De kaart uit het midden van de 20ste eeuw toont ondanks de lage gedetailleerdheid een bijna volledig volgebouwd projectgebied. De op de oude topografische kaarten aanwezige bebouwing is mogelijk nog aanwezig, maar de tussenliggende open ruimtes werden ondertussen eveneens ingenomen door bebouwing. Ook in het voordien onbebouwde westelijke deel van het projectgebied verschijnt de eerste bebouwing. Omtrent de aard van de aanwezige gebouwen bevat de kaart geen aanwijzingen.

Figuur 32: Topografische kaart Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw (1950)

Vanaf het midden van de 20ste eeuw beschikken we over verschillende luchtfoto's die de ontwikkelingen binnen het projectgebied weergeven. De eerste luchtfoto dateert uit de periode tussen 1947 en 1954 en geeft een mooi beeld van de op de hierboven besproken binnen het projectgebied en op de oudere kaarten aanwezige bebouwing.

Figuur 33: Orthofoto 1947-1954²⁶

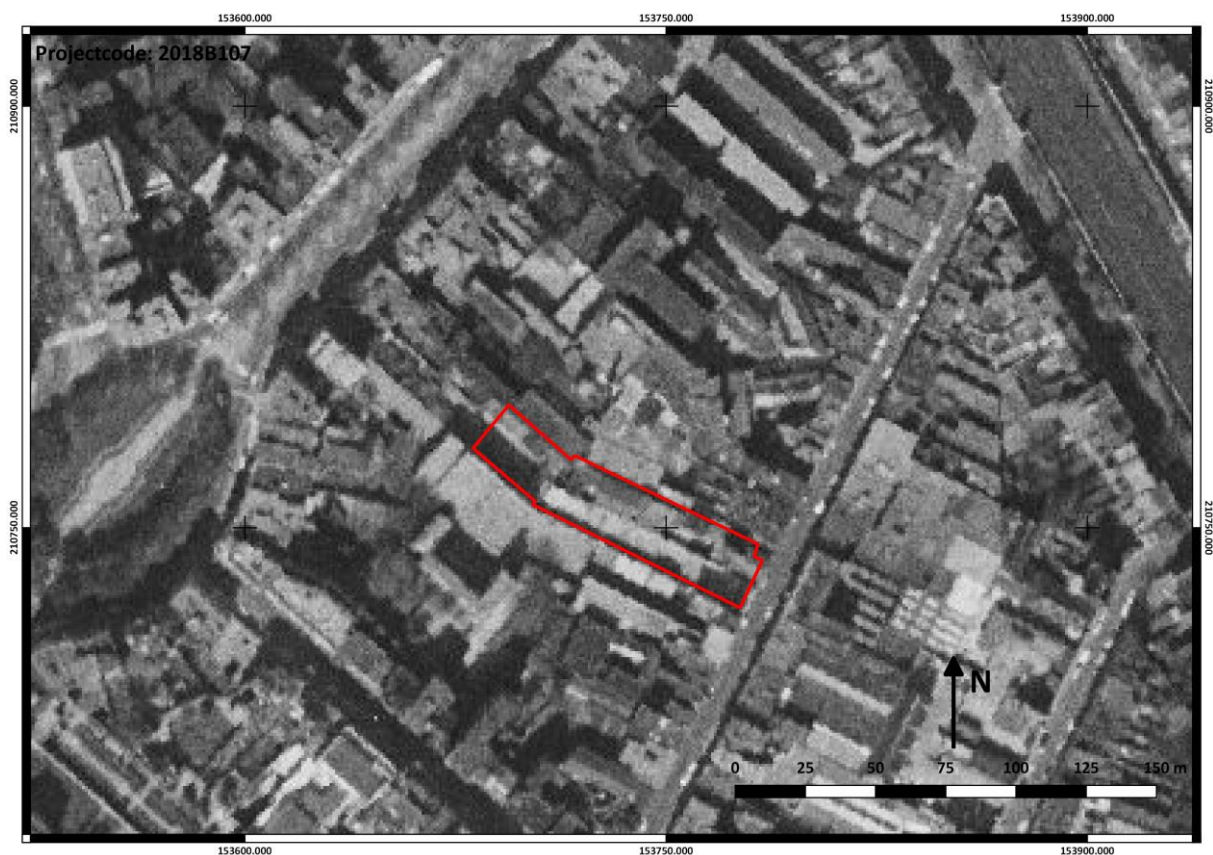

Figuur 34: Orthofoto 1947-1954, detail met aanduiding projectgebied bij benadering

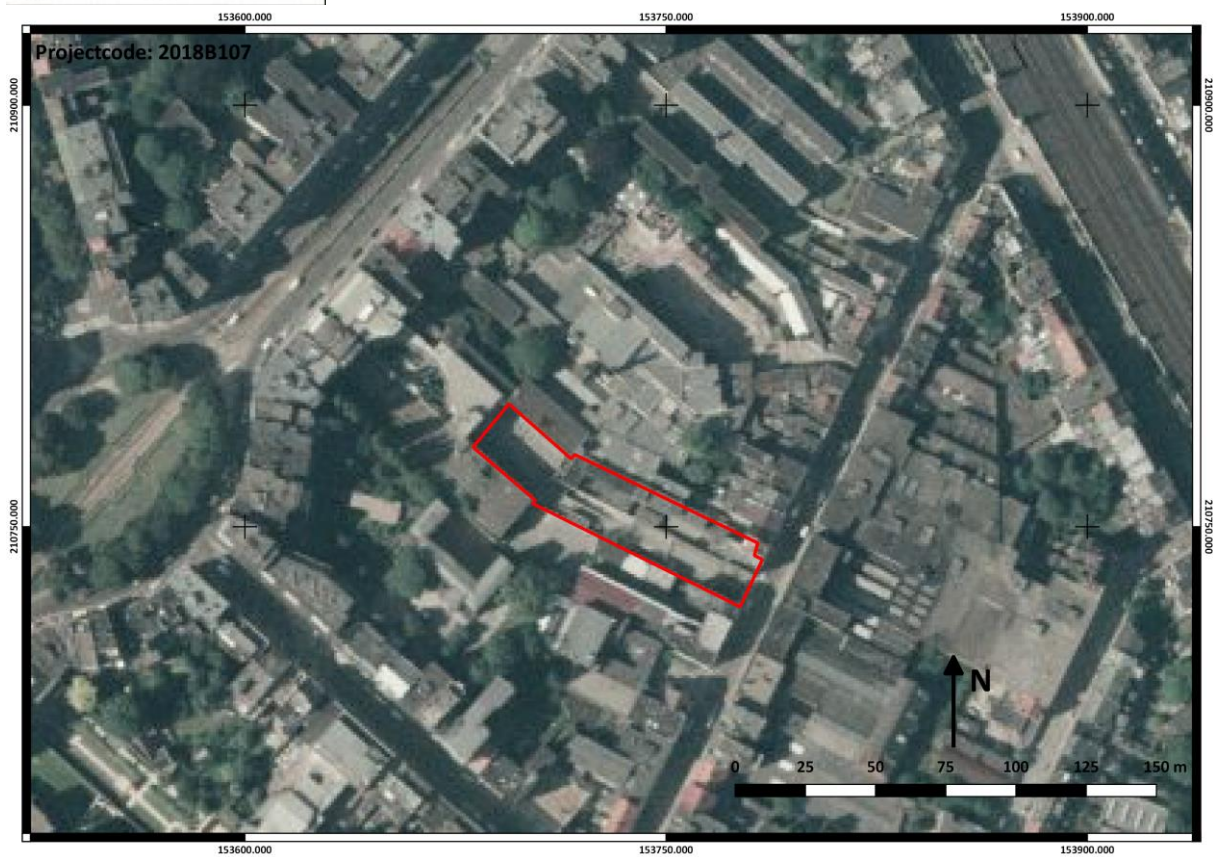
²⁶http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?url=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/ortho_de_fault_3857_1947-1954/MapServer&lang=nl

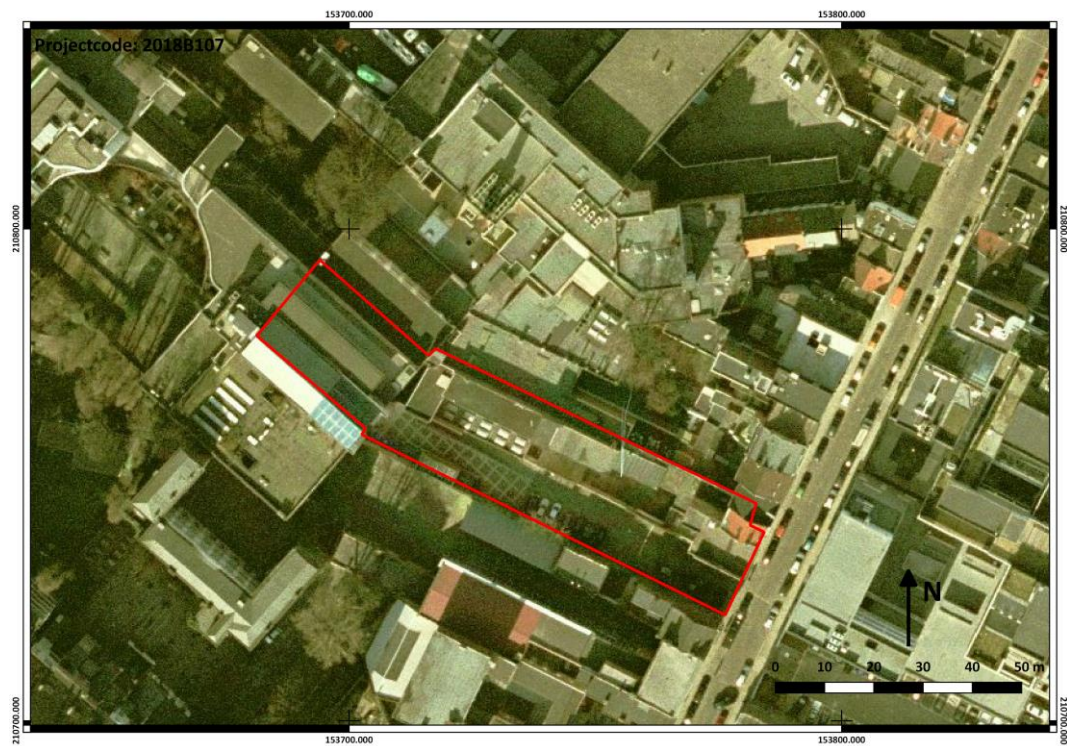
Op basis van de verschillende beschikbare kaarten en luchtfoto's kunnen we concluderen dat het projectgebied vanaf het derde kwart van de 19de geleidelijk werd volgebouwd. De oorspronkelijke 19de eeuwse bebouwing lijkt voornamelijk vanaf de tweede helft van de 20ste eeuw te wijzigingen. Aanvankelijk betreft het nog kleine wijzigingen, maar vooral vanaf de 21ste eeuw vinden er grote wijzigingen plaats aan het gebouwenbestand binnen het projectgebied met het ontwikkelen van grote kantoorgebouwen. Reeds tegen het midden van de eeuw is nagenoeg het volledige projectgebied volledig bebouwd.

Figuur 35: Luchtfoto projectgebied 1971

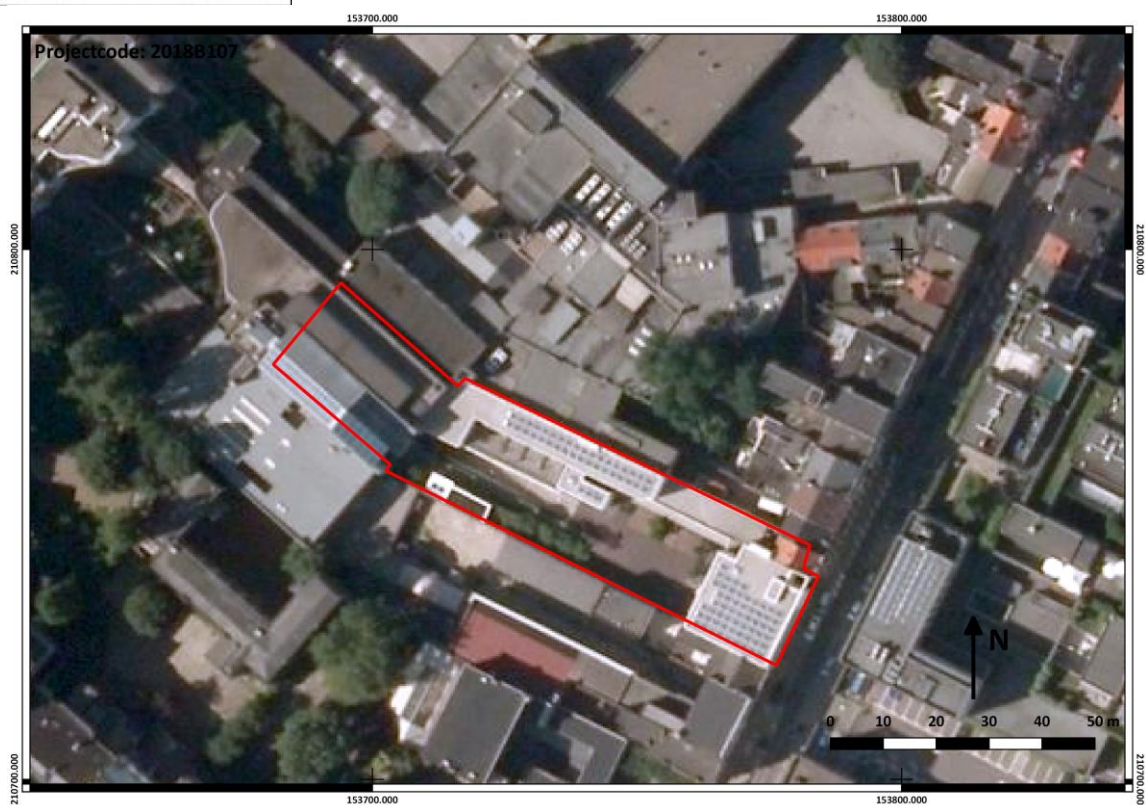

Figuur 36: Projectgebied op luchtfoto 1979-1990

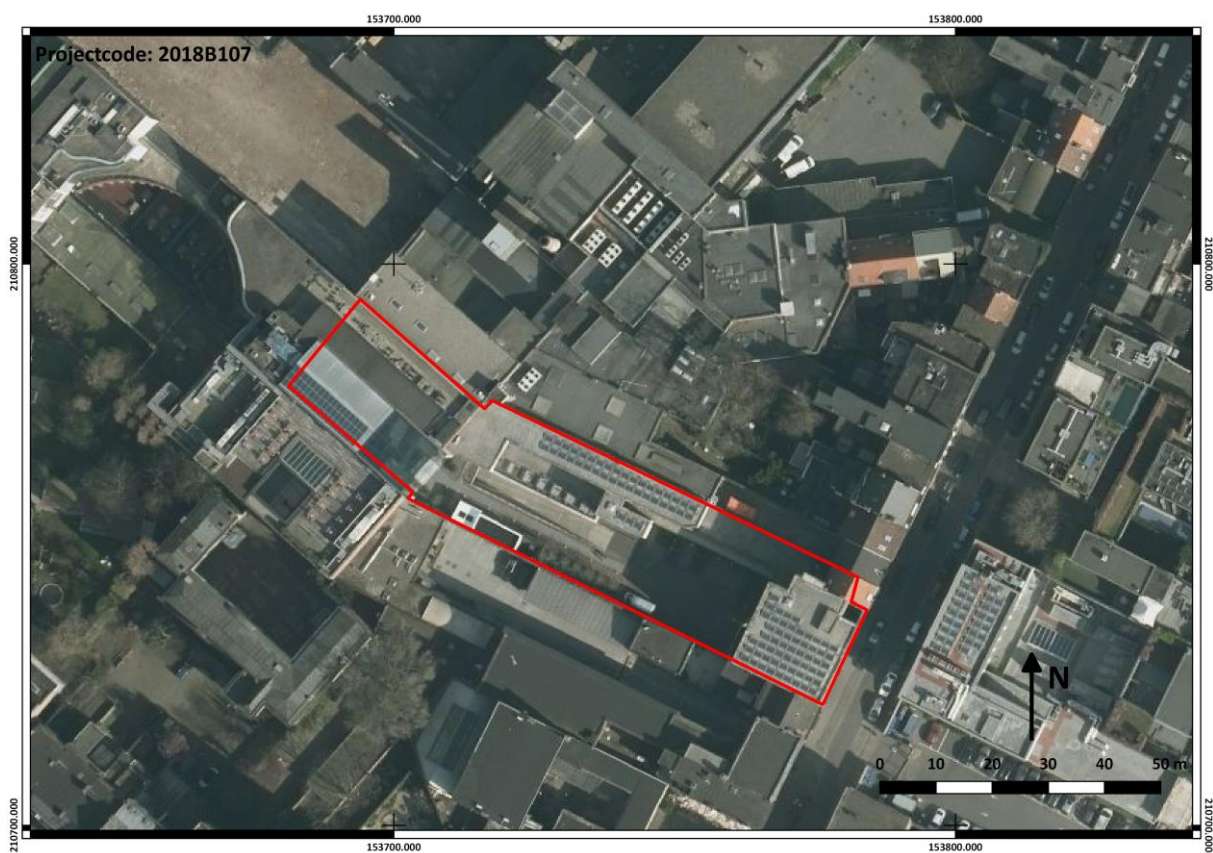

Figuur 37: Luchtfoto projectgebied 2000-2003

Figuur 38: Luchtfoto projectgebied 2012

Figuur 39: Luchtfoto projectgebied 2017

3.3.4. Archeologisch Antwerpen en centrale archeologische inventaris²⁷

Het eerste grootschalige archeologisch onderzoek in Antwerpen ging van start in 1952. Onder leiding van Adelbert Van de Walle gebeurden opgravingen op verschillende plekken in de Antwerpse burchtzone, meer bepaald in en rond het Steen. De laatste opgravingscampagne vond plaats in 1961. De resultaten waren verbluffend: het bodemarchief in deze historische kern van Antwerpen bleek uitzonderlijk goed bewaard en van onschatbare waarde.

De resultaten van dit eerste grootschalige archeologisch stadskernonderzoek in Antwerpen namen elke twijfel over de noodzaak voor een gedegen archeologische opvolging bij graafwerken in de stad weg. Toch duurde het nog tot begin jaren '70 vooraleer een nieuw archeologisch onderzoek in de stad zou plaatsvinden én er voor het eerst sprake was van een archeoloog in stadsdienst.

In 1973 kwamen bij de werken voor de aanleg van de metro zoveel archeologische sporen en vondsten aan het licht dat het stadsbestuur besliste één van zijn personeelsleden over te plaatsen naar de oudheidkundige musea. Hij moest onder leiding van de conservator toezien op de werken. Een jaar later, in 1974, begon men met de aanleg van de zgn. stadsparking, tussen stadhuis en museum Vleeshuis. Hierbij kwamen veel sporen en vondsten aan het licht waaronder een niet onbelangrijk deel daterend uit de Gallo-Romeinse periode. Vanaf dat moment ging de stad over tot de aanstelling van een archeoloog.

In de volgende jaren nam het aantal archeologische interventies toe. Vanaf het begin kreeg het veldwerk voorrang en zo konden heel wat sites gelokaliseerd en onderzocht worden. Door de krappe personeelsbezetting (twee personeelsleden en enkele arbeiders of vrijwilligers) moest men zich wel beperken tot plaatsen binnen de oudste stadskern.

In 1983 mocht de opgravingsploeg zich officieel 'Afdeling Opgravingen' noemen, en dit als onderdeel van de oudheidkundige musea. De apotheose van deze periode was het grootschalig archeologisch onderzoek dat in 1987 in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van start ging. Deze opgravingen en de resultaten waren uiterst interessant en het onderwerp van vele tentoonstellingen, publicaties en lezingen. Daarnaast kon het grote publiek tijdens de opgravingen met behulp van kijkvensters de archeologen aan het werk zien in het dwarsschip en het koor.

Met de jaren groeide bij het publiek en de overheid het besef over het belang van stadsarcheologisch erfgoed. De voedingsbodem was gelegd om in de volgende jaren een grote stap te realiseren: van noodonderzoek evolueren naar een gestructureerd preventief beleid.

In het begin van de jaren '90 ondergaat de stedelijke administratie een belangrijke reorganisatie. De structuur van de musea wordt gewijzigd en de afdeling archeologie komt terecht onder de groep van

---

²⁷ <https://www.antwerpen.be/nl/info/52d5052539d8a6ec798b4afd/historiek-van-archeologisch-onderzoek-in-antwerpen>

kunsthistorische musea. Door sanering van het stedelijk apparaat zijn de mogelijkheden naar middelen en personeel beperkt. Dankzij een actief publieksbeleid verwerft archeologie stilaan een positie in het veld van cultureel erfgoed.

Een nieuwe stedelijke reorganisatie in het midden van de jaren '90 verandert ook de werking van de afdeling archeologie. Die wordt samen met de dienst monumentenzorg ondergebracht in het stedelijk ontwikkelingsbedrijf. Vanaf dat moment is er een rechtstreekse link tussen archeologie en het ruimtelijk beleid van de stad.

In 1993 wordt in Vlaanderen het decreet 'houdende bescherming van het archeologisch patrimonium' van kracht. Dit betekent een fundamentele stap voor de Vlaamse archeologie en dus ook voor de Antwerpse stadsarcheologie. Dankzij dit decreet ontstond niet alleen een wettelijke basis voor de archeologische werking, maar werden ook aanknopingspunten bij het ruimtelijk beleid ingebouwd. Bij privé-bouwprojecten bleef de verplichte melding van toevalsvondsten de belangrijkste insteek voor archeologische tussenkomst; bij publieke werken werd vanaf dan een bindend advies door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP) verplicht.

Daarnaast werd in 1992 door de lidstaten van de Raad van Europa het Verdrag van Malta opgesteld, een verdrag dat een betere bescherming garandeert van het ondergrondse cultureel erfgoed.

In het licht van de vigerende wetgeving en 'in de geest van Malta' kunnen stilaan de eerste bouwheren overtuigd worden om voorafgaand of begeleidend archeologisch onderzoek toe te laten en ook voor de financiering daarvan in te staan. In de beginjaren zijn daarvan de belangrijkste voorbeelden: het archeologisch onderzoek bij de aanleg van het werkspoor in Ekeren en de archeologische begeleiding bij de heraanleg van de Leien - fase 1.

Op de centrale archeologische inventaris zijn talrijke locaties aangeduid op het grondgebied van Antwerpen. Het is niet onze bedoeling hier een uitgebreide oplijsting te voorzien van alle aanwezige locaties. We beperken ons tot de locaties die zich in de onmiddellijke omgeving van het projectgebied bevinden. De binnen de afgebakende archeologische zone aanwezige locaties zullen hier niet worden aangehaald aangezien deze geen meerwaarde bieden teneinde een inschatting te kunnen maken van het archeologische potentieel binnen het projectgebied. De nabijheid van de stad is uiteraard een invloed op de aard van de mogelijk aanwezige archeologische resten binnen het projectgebied.

Binnen een straal van plusminus 1000 meter rondom het projectgebied staan binnen de CAI de volgende locaties aangeduid.

In de eerste plaats dienen we hier te vermelden dat het grootste deel van de op de CAI vastgestelde locaties betrekking hebben op gehuchten, lint- en andere gegroepeerde bebouwing die aanwezig is op de laat 18de eeuwse kaart van Ferraris. Meer bepaald betreft het de volgende locaties **CAI366263** t.e.m.

CAI366266, CAI366261, CAI366116, CAI366232, CAI366233, CAI366237, CAI366249, CAI366250, CAI366254, CAI366256 en CAI366257.

Nieuwe Tijd:

- **CAI366079:**²⁸

De locatie heeft betrekking op Fort Herentals. Deze lunet die deel uitmaakte van de Spaanse Omwalling verloor in 1854 haar militaire functie en werd dan ingericht als stadspark. De lunet bevindt zich plusminus 700 meter ten noordwesten van het projectgebied.

- **CAI216321:**²⁹

Bij een afbraak van een kelder werd een vondstmelding gedaan van de mogelijke Brouwersvliet (eveneens is het stadspark (zie hierboven)). De toestand bij registratie was als volgt. Het deel dat in de weg zit voor de kelder werd opgeschoond en gefotografeerd. Een deel van deze koker was recent al onthoofd en er lagen betonnen welfsels op. Het deel dat opgeschoond werd geeft een goed beeld van de rest van het bouwwerk dat volledig in baksteen werd opgetrokken. Tijdens de graafwerken van de machine kon een stukje dwarsprofiel van de bodem bekeken worden. Daar was duidelijk de insteek om het bouwsel te vervaardigen zichtbaar. Maar de aansluitende lagen, grijsgroen, donkergroen tot zwarte, soms vol met takjes en sommige lagen vol schelpen, konden geïnterpreteerd worden als opvulling van een oudere beek of vliet. Deze ging de gemetselde koker vooraf.

- **CAI366117:**³⁰

Op basis van cartografische bronnen wordt plusminus 675 meter ten noordoosten van het projectgebied een blekerij gelokaliseerd.

Nieuwste Tijd:

- **CAI210487:**³¹

Tijdens een prospectie met ingreep in de bodem werden op deze locatie enkel resten van 19de eeuwse woningen en constructies, voornamelijk in de vorm van kelders, aangetroffen. Het terrein was grotendeels verstoord ten gevolge van 19de eeuwse bouwactiviteiten. Er werden geen oudere sporen of resten aangetroffen. De locatie bevindt zich plusminus 800 meter ten noorden van het projectgebied.³²

²⁸ <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366079>

²⁹ <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/216321>

³⁰ <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366117>

³¹ <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/210487>

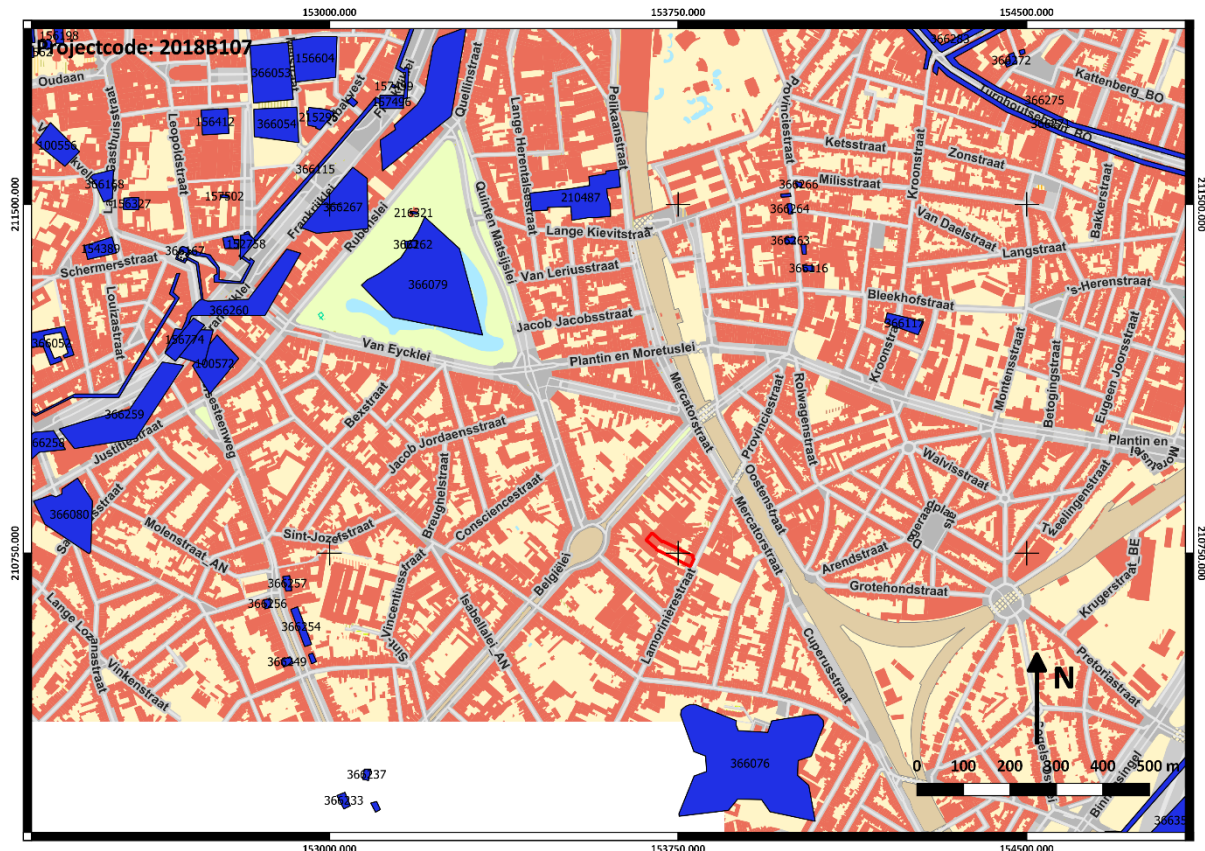
³² REYNS, N. & J. BRUGGEMAN, *Archeologisch vooronderzoek Antwerpen - Pelikaanstraat*, in *Rapporten All-Archeo*, 267, 2015.

- CAI366076:³³

De locatie heeft betrekking op het 19de eeuwse Fort 4 (Militair Hospitaal) dat zich op plusminus 350 meter ten zuiden van het projectgebied bevindt.

- CAI366158:³⁴

In het stadspark zou een bunker aanwezig zijn geweest te dateren in de eerste of tweede wereldoorlog.

Figuur 40: CAI-locaties in de omgeving van het projectgebied

Wanneer we in de iets ruimere omgeving van het projectgebied kijken, dienen we melding te maken van een in 2016 uitgevoerd archeologisch onderzoek in de Onze-Lieve-Vrouwestraat nummer 8 te Berchem, gelegen op plusminus 1400 meter ten zuidwesten van het huidige projectgebied (CAI212821)³⁵. Tijdens het hier uitgevoerde onderzoek werden de resten aangetroffen van minstens acht spiekers die dateerden uit de vroege IJzertijd (datering op basis van C14). De rest van het onderzoek leverde enkel resten op van de voor het onderzoek aanwezige recente en gesloopte bebouwing. De resten bevonden zich onder een gedeeltelijk bewaarde plagenbodem. Voor de constructie van de gesloopte gebouwen werd het terrein opgehoogd. De gebouwen bestonden uit een

³³ <https://cai.onroerendergoed.be/locatie/366076>

³⁴ <https://cai.onroerendergoed.be/locatie/366158>

³⁵ <https://cai.onroerendergoed.be/locatie/212821>

grote 19de eeuwse loods die gefundeerd werd op bakstenen poeren die bovenop de onaangeroerde C-horizont rustten. Hierdoor bleef het grootste deel van de plusminus 3000 m² onderzochte oppervlakte vrijwaard van verregaande verstoringen. De meeste verstoringen die werden vastgesteld waren afkomstig van het uitbreken en verwijderen van muren in het recente verleden.³⁶

Dat er in de omgeving van en in het centrum van Antwerpen reeds in de metaaltijden en de Romeinse periode activiteiten plaatsvonden is al langer gekend. Echter toont het hier uitgevoerde onderzoek wel aan dat niet zomaar alle heden bebouwde zones als archeologisch oninteressant kunnen worden afgeschreven en zelfs nog zogenaamde zachte sporen kunnen herbergen. Hierbij dient echter in dit specifieke geval melding te worden gemaakt van de gunstige bodemkundige en landschappelijke situatie binnen de onderzochte site, namelijk op iets hogere drogere gronden op een uitloper van de Boomse Cuesta aan de rand van de Scheldevallei. Tevens dient de aard van de aanwezige bebouwing vermeld te worden en het feit dat het terrein voor de oorspronkelijke bouw werd opgehoogd. Beide factoren leidden tot goede condities voor de bewaringstoestand binnen het onderzochte terrein.

Concluderend kunnen we stellen dat, in het verstedelijkt gebied rond de archeologische zone van de Antwerpse binnenstad, enkel onder de juiste omstandigheden oudere sites aanwezig kunnen zijn en eveneens goed bewaard bleven.

3.3.5. Overige inventarissen

Het projectgebied maakt geen deel uit van of bevat geen objecten, begroeiing of zone die valt binnen de vastgestelde wetenschappelijke inventarissen. Tevens bevinden er zich geen of bevat het projectgebied geen beschermde objecten, landschappen of ander waardevol erfgoed. Evenmin is het projectgebied opgenomen op of maakt een deel van het projectgebied deel uit van een GGA-zone.

In de onmiddellijke en ruimere omgeving van het projectgebied bevinden zich wel verschillende relictten die op inventarissen zijn opgenomen. We beperken ons hier tot de relictten die zich binnen het door de eerder vermelde straten afgebakende bouwblok bevinden waarvan ook het projectgebied deel uitmaakt.

- **ID68446:**³⁷ In de Belgiëlei nummer 31 bevindt zich een burgerhuis in neo-Lodewijk XVI-stijl naar een ontwerp door de architect Emile Thielens uit 1906. Opdrachtgever was de diamanthandelaar Raphaël Hill Elbaum (1873-1935), geboren in het Russische Sedlez en volgens het vreemdelingenregister naar Antwerpen geëmigreerd vóór zijn 12de levensjaar.

---

³⁶ CLÉDA, B. & N. REYNS, *Archeologische opgraving Berchem (Antwerpen) – Onze-Lieve-Vrouwstraat 8*, in *Rapporten All-Archeo*, 340, 2017.

³⁷ <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/68446>

Het relict werd als vastgesteld bouwkundig erfgoed opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed.

- **ID6483:**³⁸ In de Belgiëlei nr. 15 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgesteld geheel van twee appartementsgebouwen (**ID85360**)³⁹ respectievelijk in art-deco- en beaux-artsstijl, naar een ontwerp door de architect François Dens uit 1928. Opdrachtgever was Chaim (Charles) Finkelstein (1874-1950), geboren in het Poolse Slomniki (destijds Russisch grondgebied), die vóór zijn 12de levensjaar naar Antwerpen emigreerde.

Volgens de oorspronkelijke bouwplannen uit 1928, behelsde het vastgoedproject in totaal negentien huurflats van hoge standing, zes in het linker pand (nummer 15A) en dertien in het brede rechter pand (nummer 15B), verder twee winkels met woonst, twee conciërgewoningen en een gemeenschappelijke garage achteraan op het perceel. Beide flatgebouwen telden zeven bouwlagen, met een hoogteverschil veroorzaakt door het hoge souterrain van het rechter pand. Een gewijzigd ontwerp uit 1929 voegde nog een extra verdieping toe aan het linker pand, waardoor het totaal aantal flats twintig bedroeg, en de kroonlijst van beide gebouwen op gelijke hoogte kwam te liggen. De bouwwerken werden uitgevoerd door de aannemersfirma P. Lecluyse & Zonen uit Berchem.

Het project verving twee bestaande herenhuizen, waarvan bepaalde gedeelten - funderingen, muurwerk - in de nieuwbouw werden geïntegreerd, met uitbreiding van het volume achteraan en toevoeging van extra verdiepingen. Dit gold in extenso voor het rechter pand, dat minstens tot op de hoogte van het 'schoon verdiep' zo goed als integraal behouden bleef, inclusief het interieur van vestibule en hal, wellicht zelfs van de vroegere ontvangstvertrekken, wat het niveauverschil tussen beide flatgebouwen verklaart. Het hotel in kwestie, een gebouw in klassiek geïnspireerde eclectische stijl dat tot de meest voorname en imposante herenwoningen aan de Belgiëlei behoorde, werd in 1890 ontworpen door de architect Victor Durllet. Bouwheer was graaf Léon Philippe Clément Marie Joseph van de Werve de Vorsselaer (1851-1920).

Met een gevelbreedte van respectievelijk drie en vijf traveeën, omvat het linker pand acht bouwlagen en het rechter pand een souterrain en zeven bouwlagen, onder platte daken. Beide gebouwen onderscheiden zich door een geïndividualiseerd gevelfront wat ordonnantie en stijl betreft, met als gemeenschappelijk kenmerk een verzorgde parement uit witte natuursteen.

³⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Geheel van twee appartementsgebouwen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/6483> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

³⁹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/85360>

Symmetrisch van opzet, met de klemtoon op de brede, door oplopende erkers of bow-windows gemarkeerde zijtraveeën, beantwoorden beide opstanden aan een klassiek driedelig compositieschema, opgebouwd uit de pui, de bovenbouw en een meerledige attiek.

Nummer 15A onderscheidt zich door een oorspronkelijk met marmer beklede begane grond, aan weerszij van het middenportaal geopend door winkelpuilen met zijportaal. Deze is vandaag verbouwd en met zwart graniet bekleed. Waar de aansluitende tweede bouwlaag als entresol fungeert, worden de derde tot zesde bouwlaag als hoofdverdiepingen gemarkeerd door een balkon en het hoofdgestel. De licht terugwijkende, hoogste twee bouwlagen zijn opgevat als attiek, waarvan de door pilasters geritmeerde eerste geleding in de middenpartij is uitgewerkt als pseudo-loggia, en de tweede wordt beëindigd door de kroonlijst. Opgebouwd uit regelmatige vensterregisters, hebben de over de eerste tot zesde verdieping oplopende erkerpartijen een driezijdige vorm. Sober van karakter, beperkt het geveldecor zich tot friezen, profielen en smeedijzeren borstweringen in art-decostijl. Het oorspronkelijk houten vensterschrijnwerk is nog in beperkte mate bewaard, de smeedijzeren inkomdeur is verwijderd.

Nummer 15B behield de door pilasters geritmeerde onderbouw van het vroegere herenhuis, opgetrokken uit witte natuursteen met schijnvoegen op een geprofileerde hardstenen plint met getraliede keldermonden; oorspronkelijk rondbogig werd de koetspoort uiterst rechts verlaagd tot een rechthoekig portaal met bovenlicht. Hoger opgetrokken zijrisalieten bepalen de symmetrie van de compositie, over de eerste vier verdiepingen gemarkeerd door oplopende bow-windows. Opgebouwd uit regelmatige registers van rechthoekige vensters, geeft een doorgetrokken balustrade de bel-etage aan, en onderscheiden rondboogvensters de door een kordon belijnde vierde verdieping. Van de twee terugwijkende attiekgeledingen, alternerend voorzien van balustrades of smeedijzeren borstweringen, is de eerste geleding in de middenpartij uitgewerkt als loggia met gebuikte Ionische kolommen. Klassiek geïnspireerde vensteromlijstingen, sluitstenen, onderdorpels en smeedwerk naar classicistisch patroon, vormen verder de enige decoratie. Ook hier is het oorspronkelijk houten vensterschrijnwerk in beperkte mate bewaard, en verdween de smeedijzeren inkomdeur.

- **ID302028:**⁴⁰ In de Mercatorstraat nr. 50 bevindt zich een burgerhuis in neoclassicistische stijl gebouwd in opdracht van de heer L. Ghuyts, naar een ontwerp door de architect Jan Schaeps uit 1885. Op de eerste bouwaanvraag uit juli, volgde een tweede met een licht aangepast

⁴⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis* in neoclassicistische stijl [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302028> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

gevelontwerp in november 1885, waarna de bouw werd voltooid in 1886. De woning is representatief voor het rijpere werk van Schaeps, die als architect actief was in Antwerpen vanaf de tweede helft van de jaren 1860 tot eind jaren 1890. In deze periode realiseerde hij tientallen burgerhuizen van dit type in de nieuwbouwwijken van de stad, vaak per twee of meer gekoppeld, en voor zover bekend zonder uitzondering in conventionele neoclassicistische stijl.

Met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat de rijwoning een drie bouwlagen onder een zadeldak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel met geboste begane grond, rust op een geprofileerde plint uit blauwe hardsteen. Horizontaal geleed door de puilijst en kordonvormende lekdrempels, legt de compositie de klemtoon op de middenas. Deze wordt op de eerste verdieping gemarkeerd door een ondiep balkon met consoles en ijzeren borstwering. Verder is de opstand opgebouwd uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen, op de bovenverdiepingen in geriemde omlijsting met oren en onderdorpel. Een klassiek hoofdgestel met houten kroonlijst op klossen vormt de gevelbeëindiging. Het houten schrijnwerk van de inkomdeur en vensters is bewaard; gietijzeren voetschraper.

De woning beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en trapthal.

- **ID302029:**⁴¹ Ter hoogte van de Mercatorstraat nr. 52 bevindt zich een burgerhuis neoclassicistische stijl gebouwd in opdracht van de heer Steenackers, naar een ontwerp door de aannemer Louis Peeters-Gowie uit 1883. De woning is representatief voor de vroege realisaties van Peeters-Gowie, die in Antwerpen actief was van midden jaren 1870 tot de Eerste Wereldoorlog. De conventionele neoclassicistische architectuur is verwant met het woningensemble dat hij in 1884-1885 grotendeels voor eigen rekening tot stand bracht aan de Brialmontlei. Tijdens de eerste helft van de jaren 1890 bouwde Peeters-Gowie meerdere burgerhuizen en woningensembles in de wijk Zurenborg.

Met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat de rijwoning een souterrain en drie bouwlagen onder een zadeldak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel met geboste begane grond, rust op een hoge, bewerkte plint uit blauwe hardsteen. Nadrukkelijk horizontaal geleed door waterlijsten en kordonvormende lekdrempels, legt de compositie de klemtoon op de middenas. Deze wordt op de eerste verdieping gemarkeerd door een balkon met

---

⁴¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis* in *neoclassicistische stijl* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302029> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

doorgetrokken balustrade en een gebogen balkon, beide op consoles. Verder is de opstand opgebouwd uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen, op de bovenverdiepingen in geriemde omlijsting. Van het houten schrijnwerk is enkel de inkomdeur bewaard; smeedijzeren traliewerk en gietijzeren voetschraper.

De woning beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal.

- **ID302030:**⁴² In de Mercatorstraat nr. 64 bevindt zich een burgerhuis in neoclassicistische stijl naar een ontwerp door de architect Edward Careels uit 1881. Opdrachtgever was de heer J.B. Moons, die in 1883 door Careels nog een tweede burgerhuis in neo-Vlaamserenaissance-stijl liet optrekken hogerop in de Mercatorstraat (voorheen nummer 56, gesloopt). De architect tekende ook voor het aanpalende, neoclassicistische hotel Em. Meyer uit 1882 (voorheen nummer 66, gesloopt).

Met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat de rijwoning een souterrain en drie bouwlagen onder een zadeldak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel met schijnvoegen op de begane grond, rust op een plint uit blauwe hardsteen. Nadrukkelijk horizontaal geleed door waterlijsten en kordonvormende lekdrempels, legt de compositie de klemtoon op de middenas. Deze is in de bovenbouw uitgewerkt als geblokt risaliet, op de eerste verdieping gemarkeerd door een aediculavenster met Ionische zuilen, entablement en gebogen balkon op consoles, en aansluitend op de tweede verdieping door een rechthoekig balkon en een entablement op consoles. Verder is de opstand opgebouwd uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen, de benedenvensters voorzien van een buisvormig parapet gevat tussen leeuwenkoppen, de bovenvensters in geriemde omlijsting; ijzeren borstwering in de balkons, doorgetrokken over de zijtraveeën op de eerste verdieping. Een gekornist klassiek hoofdgestel met architraaf, fries en houten kroonlijst op klossen en tandlijst vormt de gevelbeëindiging. Vernieuwd schrijnwerk; behouden smeedijzeren traliewerk en gietijzeren voetschraper.

De woning beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal.

---

⁴² Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis* in neoclassicistische stijl [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302030> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

- **ID7088:**⁴³ In de Lamorinièrestraat nr. 18 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgesteld burgerhuis in neoclassicistische stijl (**ID58490**)⁴⁴ gebouwd in opdracht van de heer Th. Janssens, naar een ontwerp door E. Horckmans uit 1887.

De woning Janssens behoort tot het vroege oeuvre van E. Horckmans, waarvan in Antwerpen bouwaanvragen werden teruggevonden tussen 1883 en 1900. In die periode was de architect hoofdzakelijk actief in de wijk Zurenborg. Ook voerde hij er meerdere opdrachten uit voor de Naamlooze Maatschappij voor het Bouwen van Burgershuizen. Naast het conventionele neoclassicisme waarvan de woning Janssens een representatief voorbeeld is, paste Horckmans in zijn ontwerpen voor burgerhuizen ook een ingehouden neo-Vlaamserenaissance-stijl toe.

Met een gevelbreedte van drie traveeën omvat de rijwoning twee bouwlagen onder een mansardedak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel met schijnvoegen op de begane grond, rust op een plint uit blauwe hardsteen. Geleed door de puilijst en het klassieke hoofdgestel, legt de compositie de klemtoon op de middenas. Deze wordt op de eerste verdieping gemarkeerd door een balkon met consoles en doorgetrokken balustrade, en een aediculavenster met Ionische halfzuilen en entablement. Hierop sluit een dakvenster met balustrade en gebroken fronton aan. Verder is de opstand opgebouwd uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen. Vernieuwd schrijnwerk en met kunststof beklede kroonlijst en dakvenster; verdwenen oeils-de boeuf.

De plattegrond beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis, dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal.

- **ID7089:**⁴⁵ Ter hoogte van de Lamorinièrestraat nr. 30 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgestelde (**ID90297**)⁴⁶ steeg met viertal enkelhuizen van twee traveeën en twee bouwlagen onder zadeldak, uit het vierde kwart van de 19de en eerste kwart van de 20ste eeuw. Bepleisterde en beschilderde lijstgevels met rechthoekige muuropeningen, soms met afgeronde bovenhoeken. Deze huisjes hoorden bij de nu gesloopte "Distillerie Bal et Louis Meeùs".

⁴³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis* in neoclassicistische stijl [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7088> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

⁴⁴ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/58490>

⁴⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: *Steeg* met arbeiderswoningen [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7089> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

⁴⁶ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/90297>

- **ID73108:**⁴⁷ Ter hoogte van de Nerviërsstraat nr. 23 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgesteld modernistisch appartementsgebouw opgetrokken in opdracht van Arthur Peeters, naar een ontwerp door de architect Ernest Lamot uit 1939. Zowel bouwheer als ontwerper waren afkomstig uit Boom. Vanwege de oorlogsomstandigheden kwam het gebouw na herhaaldelijk uitstel pas in 1942 tot stand.
- **ID58163:**⁴⁸ Ter hoogte van de Nerviërsstraat nr. 17 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgesteld appartementsgebouw in art-decostijl opgetrokken in opdracht van de heren S., J. en A. Drezner, naar een ontwerp door de architecten Karel Van Riel en Maurice Janssens uit 1931. Met zijn zes verdiepingen was het appartementsgebouw Drezner de eerste hoge constructie in de Nerviërsstraat.
- **ID88584:**⁴⁹ Ter hoogte van de Nerviërsstraat nr. 15 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgesteld burgerhuis in neoclassicistische stijl, gebouwd in opdracht van J.B. Arcaij-Steenackers, naar een ontwerp door de architect Edmond J. Tyck uit 1890.
- **ID7375:**⁵⁰ Ter hoogte van de Nerviërsstraat nr. 9 bevindt zich de als bouwkundig relict vastgestelde (**ID75029**)⁵¹ kunstenaarswoning van Arnold Arens in eclectische stijl, gebouwd in opdracht van de kunstrijver Arnold Arens, naar een ontwerp door de architect Henry Redig uit 1878. Samen met de woning werd in de achterliggende tuin, die zich over de drie aanpalende percelen uitstrekt, een kunstnijfatelier opgericht. Waar de woning in 1879 voltooid en bewoond was, kreeg het atelier in 1880 nog een uitbreiding en een nieuw gevelfront, eveneens naar ontwerp van Redig. Op het aanpalende perceel liet Arens in 1882 door de architecten Leonard en Henri Blomme twee gekoppelde burgerhuizen in neo-Vlaamserenaissance-stijl optrekken (voorheen nummer 11-13), vermoedelijk bedoeld als vastgoedinvestering. Na Arens verhuis naar de Melkmarkt in 1893, vestigde de Russisch-Joodse diamantair Walk zich in de kunstenaarswoning en het atelier. Vervolgens kwam het eigendom in handen van het Institut Rachez, een Franstalige onderwijsinstelling, die in 1901 op de plaats van het atelier een schoolgebouw liet optrekken, naar een ontwerp door de architect Jean-Laurent Hasse.

⁴⁷ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/73108>

⁴⁸ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/58163>

⁴⁹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/88584>

⁵⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Kunstenaarswoning Arnold Arens* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7375> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

⁵¹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/75029>

Arnold Arens (1842-1911), geboren in het Nederlandse Grave, kwam in 1860 op achttienjarige leeftijd vanuit Zeeland naar Antwerpen, voor een opleiding tot kunstdrijver en edelsmid aan de Stedelijke Nijverheidsschool. De kunstenaarswoning Arnold Arens behoort tot het latere oeuvre van architect Henry Redig, wiens loopbaan omstreeks 1840 van start was gegaan. Na een periode als stadsarchitect van Lier, vestigde Redig zich in 1855 in Antwerpen, waar hij tien jaar later tot de best beklante bouwmeester van zijn generatie werd gerekend. Tot op hoge leeftijd actief, omvat zijn indrukwekkende productie vele tientallen burger- en herenhuizen in de betere wijken van de stad.

Met een gevelbreedte van vier traveeën, omvat het herenhuis een souterrain en drie bouwlagen onder een mansardedak (leien). De lijstgevel is opgetrokken uit rode baksteen, ruim verwerkt met witte natuursteen voor onder meer de pui, speklagen en vensteromlijstingen, op een plint in arduin. Symmetrisch van opbouw legt de compositie de klemtoon op de middenas, die wordt gemarkeerd door een twee traveeën breed risaliet. Een balkon met zware consoles, een balustrade en postamenten geeft hier de bel-etage aan, een kort gietijzeren balkon de tweede verdieping. De bekroning wordt gevormd door een monumentale dakkapel met een rondboogtweelicht, flankerende voluten en Ionische colonnettes, en als topstuk een gebroken en gebogen fronton waarin een gevelsteen het bouwjaar 1879 aangeeft. Een hoge rondboogdeur met sluitsteen vormt de toegang. Verder is de opstand nadrukkelijk geleed in horizontale registers, met bossage op de pui, en als beëindiging een klassiek hoofdgestel en een kroonlijst met consoles onder de dakkapel. De rechthoekige vensters hebben een geriemde omlijsting, met een sluitsteen of een bovendorpel, en een balustrade of paneel als borstwering. Op de middenpenant, onder het balkon, prijkt een nijverheidseembleem met attributen die naar het ambacht van de opdrachtgever verwijzen. Het houten schrijnwerk van de deur en vensters is bewaard, evenals de zinken (?) oeils-de-boeuf, de gietijzeren keldertraliën en vensterleuningen.

Hoogst merkwaardig is de vleugeldeur, waarin oorspronkelijk vergulde paneeltjes uit vermoedelijk geperst koper van het atelier Arens zijn geïntegreerd. Twaalf van die paneeltjes met voorstelling van putti, fabeldieren, arabesken en médaillons, zijn reproducties van het houtsnijwerk van het uit 1531-34 daterende portaal van de schepenzaal in het stadhuis van Oudenaarde. Dit meesterwerk van renaissance-houtsnijwerk door Pauwels van der Schelden en Pieter de Merlier, al in 1842 oudheidkundig beschreven door Louis Vanlerberghe, kende omstreeks 1875 een grote populariteit. Charles Alker, eigenaar van een electro-gieterij, liet in 1876 identieke panelen uit galvanoplastiek verwerken in de inkomdeur van zijn opbrengsthuis in de Brusselse Koningsstraat, een gebouw ontworpen door architect Antoine Mennessier. Dit

serieproduct van de firma Alker werd vervolgens ook tentoongesteld in het Belgisch paviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1878 in Parijs, het jaar waarin de woning Arens werd ontworpen.

Het belangrijkste onderdeel van het interieur zijn de ontvangstvertrekken op de begane grond, een suite van salon en eetkamer in neo-Vlaamserenaissance-stijl, vermoedelijk toe te schrijven aan Arnold Arens zelf. Geïnspireerd op de renaissance-architectuur van Hans Vredeman de Vries, onderscheidt dit rijke ensemble zich door een beeldhouwde eiken lambrisering met wortel- en rolwerkmotieven, een balken- en caissonzoldering, waarin een ruim gamma aan médaillons, friezen, sierlijsten en panelen in handgedreven of geperst koper van het atelier Arens is verwerkt. Ook hier zijn de motieven vooral decoratief van aard, met arabesken, putti, fabeldieren en maskerkoppen, naast panelen die 16de-eeuwse krijgslui voorstellen of de historische figuren Willem de Zwijger, Marnix van Sint-Aldegonde, Maximiliaan van Oostenrijk en Keizer Karel. Gescheiden door een decoratief wandscherm met hermen, een balustrade en glas-in-loodramen, zijn beide vertrekken opgebouwd rond de monumentale schoorsteen. In de door hermen ondersteunde schoorsteen van het salon is een 18de-eeuws tegeltableau voorstellend de Uitwijzing van Hagar verwerkt; drie verguld gipsen vrouwenfiguren door de beeldhouwer Frans Van Havermaet symboliseren Industrie, Kunsten en Scheepvaart. De schoorsteen op marmeren zuiltjes van de eetkamer is dan weer versierd met een kopie uit 1888 van het bekende 16de-eeuwse schilderij De Kaartspelers door Valentin de Boulogne. In de kleurrijke glas-in-loodramen zijn wapenschilden of moralistische spreuken verwerkt. Bij de achterliggende veranda sluit een bijzonder fraai gietijzeren terras met tuintrap aan.

Het in 1901 door Jean-Laurent Hasse ontworpen schoolgebouw, wordt gekenmerkt door een zakelijke, functionele architectuur in klassicerende eclectische stijl. Met de rug ingeplant naar de woning Arens, neemt het de plaats in van het vroegere kunstdrijfatelier. Dit laatste vormde een eenvoudige tweebeukige hal, met een ondiepe langgerekte voorbouw. De houten dakspant op gietijzeren kolommen was grotendeels met glas gedekt, met dakruiters voor de verluchting.

Architect Hasse, die in Antwerpen actief was van 1875 tot zijn overlijden in 1925, realiseerde het Institut Rachez in de rijpe fase van zijn loopbaan. De U-vormige plattegrond van het gebouw groepeerde de klaslokalen rond het binnenplein, georiënteerd op het Noorden. Het omvat drie bouwlagen en een mansardeverdieping, met een gevelfront dat zich over zestien traveeën uitstrekt. Bepleisterd en beschilderd, contrasteert het open en verzorgde karakter van deze lijstgevel, met de vrijwel blinde zij- en achtergevels in sobere baksteenbouw. De symmetrische compositie, legt de klemtoon op het door een gebogen fronton bekroonde

middenrisaliet. Regelmatige registers van brede getoogde klassenvensters, worden geritmeerd door pilasters en nadrukkelijk belijnd door waterlijsten. Op de puilijst rust een vernieuwde (?) luifel uit ijzer en glas.

Sinds 1997 is het woonhuis beschermd als monument omwille van zijn architecturale en cultuurhistorische waarde (**ID7062**)⁵².

- **ID7374**:⁵³ Ter hoogte van de Nerviërsstraat nrs. 3-7 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgesteld (**ID56756**)⁵⁴ geheel van drie eclectische burgerhuizen gebouwd in opdracht van Victor Lynen, naar een ontwerp door de architect Joseph Hertogs uit 1888. De rijwoningen met een gevelbreedte van drie traveeën, omvatten een souterrain, en drie bouwlagen onder een mansardedak (leien).

De burgerhuizen Lynen behoren tot het vroegste oeuvre van Joseph Hertogs, die pas enkele jaren eerder, in 1885, zijn architectuurstudies aan de Antwerpse academie had beëindigd. Hij past hier een eclecticisme met neorenaissance-inslag toe, rijk geornamenteerd en gekenmerkt door de materiaalpolychromie. Het ontwerp is vergelijkbaar met een van zijn eerste belangrijke realisaties, het verdwenen Zeemanshuis uit 1890-91 aan de Ankerrui. Hertogs geldt als een van de meest succesvolle architecten in Antwerpen, met een loopbaan in dienst van de mercantiele burgerij die bijna een halve eeuw omspande, en een vijfhonderdtal woningen en openbare gebouwen opleverde.

Het gevelfront dat aan een repeterend schema beantwoordt, is volkomen symmetrisch van opzet, met een iets rijker uitgewerkt middenpand. Opgetrokken uit bak- en natuursteen, rusten de lijstgevels op een geblokte arduinen pui. De klemtoon ligt telkens op de middenas, die in het centrale pand wordt gemarkeerd door een rechthoekige erker, waarbij een entablementvenster aansluit met balustrade, flankerzuiltjes en een gebogen fronton. Eenzelfde entablementvenster met een driehoekig fronton bepaalt de compositie van de twee flankerende panden. Verder worden de registers nadrukkelijk horizontaal belijnd door waterlijsten, met in het middenpand een pilasterorde en doorgetrokken balustrades als extra accent. Beëindigd met een klassiek hoofdgestel en een kroonlijst op consoles, sieren tegelfriezen de beide zijpanden. Van het oorspronkelijke houten schrijnwerk is enkel de fraaie inkomdeur van het middenpand bewaard, daar waar beide zijpanden over een smeedijzeren

⁵² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/7062>

⁵³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Geheel van drie eclectische burgerhuizen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7374> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

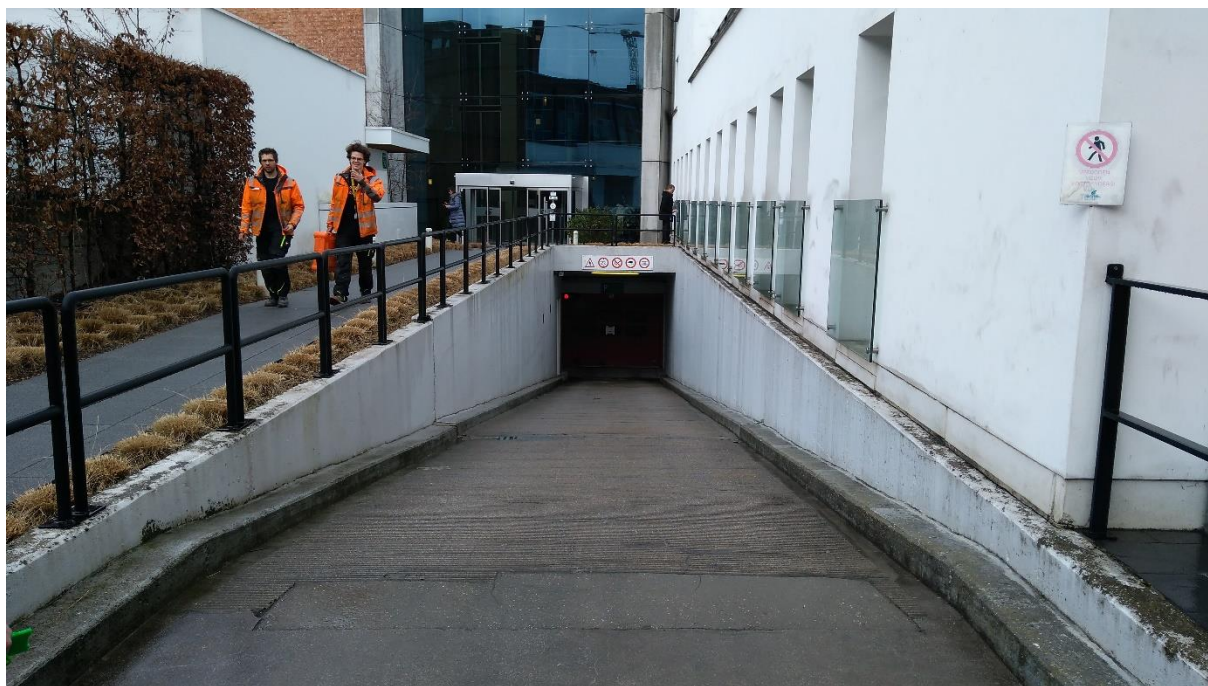
⁵⁴ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/56756>

deur van omstreeks 1900 beschikken; de vensters en dakkapellen zijn vernieuwd. De inrijpoort die de pui van nummer 3 doorbreekt, is een latere verbouwing.

De plattegrond beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis, bestaande uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol. Vestibule en trappenhuis flankeren op de begane grond de gebruikelijke enfilade van salon, eetkamer en veranda; oorspronkelijk bevond de keuken zich in het souterrain.

3.4. Huidig gebruik projectgebied

Het volledige projectgebied is heden bebouwd en verhard en wordt ingenomen door gebouwen en kantoorruimtes van de bankgroep Argenta en kan opgedeeld worden in enkele zones. Het westelijke deel van het projectgebied hoort bij de bebouwing grenzend aan de Belgiëlei nummer 51. Van deze bebouwing wordt het oostelijke deel gesloopt. Het deel grenzend aan de Belgiëlei zal bewaard blijven. De bestaande bebouwing in dit deel van het projectgebied is heden volledig onderkelderd en toegankelijk via een lange betonnen helling die start vanaf de huidige binnenkoer.

Figuur 41: Helling naar kelder onder westelijke bebouwing

Het perceel grenzend aan de Lamorinièrestraat kan eveneens in verschillende zones worden opgedeeld. In de eerste plaats is er de bestaande en volledig onderkelderde bebouwing aan de straatzijde. Het gebouw wordt heden als kantoorruimte gebruikt. Hier worden geen bijkomende bodemingrepen gepland.

Aan de noordelijke zijde is het perceel volledig bebouwd met kantoorruimtes. Deze zijn gefundeerd op palen en sleuffundering. De tot drie verdiepingen hoge gebouwen zijn niet onderkelderd en nemen de

volledige lengte in aan de noordzijde van het projectgebied. De gebouwen worden volledig gesloopt en op dezelfde footprint wordt een volledig onderkelderde nieuwbouw opgetrokken.

Figuur 42: Zicht op de noordelijke te slopen bebouwing

De zuidwestelijke en de zuidelijke zone worden heden ingenomen door ondergrondse technische ruimtes grenzend aan de kelder van de westelijke bebouwing. Vanuit de centrale technische ruimte, gesitueerd in het zuidwesten van het projectgebied vertrekt een ondergrondse gang in oostelijke richting aan de zuidzijde van het projectgebied.

Ten slotte is er nog de centrale verharde koer waarrond de huidige gebouwen geschikt zijn. Hier bevinden zich verschillende nutsleidingen en -putten. Deze vormen als het ware een verlengde van de technische ruimtes en verbinden de verschillende gebouwen met de centrale voorzieningen (afval- en regenwater, energievoorziening, controleputten).

Figuur 43: Zicht binnen de ondergrondse technische ruimte

Figuur 44: De ondergrondse gang voor technieken

Figuur 45: Zicht op de koer met ondergrondse nutsleidingen en -putten

Alle binnen het projectgebied aanwezige bebouwing dateert uit de periode laatste kwart 20ste en eerste kwart 21ste eeuw.

3.5. Impact geplande werken

De impact van de geplande werken op het al dan niet nog resterende bodemarchief is nefast. Het oprichten van een ondergrondse verdieping voor technische installaties onder het volledige projectgebied zal alle aanwezige archeologische relictten vernielen tot een diepte tussen 3,50 en 4,50 meter onder het maaiveld. Hierbij zullen enkel zeer diepe structuren zoals eventuele waterputten gedeeltelijk bewaard blijven.

4. Synthese bureauonderzoek en onderzoeksvragen

4.1. Synthese gespecialiseerd publiek en antwoord onderzoeksvragen

Op basis van de beschikbare bodemkundige, historische, cartografische en archeologische gegevens over het projectgebied en zijn ruimere omgeving kan gesteld worden dat het projectgebied tot in de 19de eeuw deel uitmaakte van het Antwerpse Vrije dat omstreeks het midden van de eeuw binnen de nieuwe stadsuitbreiding werd opgenomen. Het projectgebied bevond zich in het deel van het Vrije dat gekend stond als Haringrode, gekenmerkt door een landelijk karakter met verspreide hoeves verbonden door lokale wegen en paadjes. Sommige van de hoeves groeiden uit tot hoven van plezier voor de welgestelde stedelingen. Getuige de talrijke aangelegde privétuinen rond de hoeves die al dan niet van een walgracht waren voorzien

De opname van het gebied binnen de stadsuitbreiding vormde het einde van het rurale karakter van Haringrode. In de tweede helft van de 19de eeuw nam de verstedelijking in de omgeving van het projectgebied in snel tempo toe. Tegen het midden van de 20ste eeuw is het projectgebied met uitzondering van enkele kleinere zones in het oostelijke deel volledig bebouwd. Vanaf het einde van de 20ste wordt het gebouwenbestand verschillende malen aangepast en gewijzigd zoals zichtbaar op de recentere beschikbare luchtfoto's. Het opbouwen en afbreken van de 19de en 20ste eeuwse bebouwing zal reeds een grote invloed hebben gehad op het al dan niet aanwezige bodemarchief. Het optrekken van de huidige bebouwing met grote delen ondergrondse ruimtes en nutsvoorzieningen hebben het grootste deel van het projectgebied archeologisch onaantrekkelijk gemaakt. Op basis van de beschikbare bronnen kan geconcludeerd worden dat binnen het projectgebied geen zone kon worden afgebakend die nooit bebouwd werd.

Op basis van de beschikbare gegevens beschikken we met andere woorden over een vrij nauwkeurig beeld van de ontwikkeling van het projectgebied en de directe omgeving. Echter kon op basis van de beschikbare bronnen geen informatie worden verkregen over eventuele oudere resten daterend uit de middeleeuwen of vroeger. Door de verstedelijking van de omgeving vanaf de tweede helft van de 19de eeuw, is van het oorspronkelijke landschap of de bodemopbouw in dit deel van Antwerpen nagenoeg niets bewaard. In de directe omgeving van het projectgebied zijn geen archeologische overblijfselen bekend die ouder zijn dan de 16de eeuw. Dit is mede te wijten aan de aard van eventueel oudere archeologische resten die veelal bestaan uit zogenaamde zachte sporen. Deze sporen zijn veel gevoeliger voor verstoringen ten gevolge van bodemingrepen en kunnen vaak enkel herkend worden door professionele archeologen. Daarom is het niet verwonderlijk dat archeologische resten ouder dan de middeleeuwen zelden worden aangetroffen in de 19de eeuwse stedelijke uitbreiding. Ten tijde van de stedelijke ontwikkeling van dit stadsdeel werd immers nog geen of nauwelijks aandacht besteed aan archeologische resten.

Iets verder van het projectgebied verwijderd, in zuidelijke richting, in de richting van de wat hoger gelegen gronden die de noordelijke uitloper van de Boomse Cuesta vormen, werden recent echter wel vrij goed bewaarde archeologische resten uit de vroege IJzertijd, in de vorm van acht spiekers, onderzocht. De gunstige landschappelijke ligging in combinatie met een ophoging van het terrein in de 19de eeuw en een lage verstoringsgraad ten gevolge van de aard van de aanwezige bebouwing zorgden voor een goede bewaringstoestand.

Binnen het projectgebied zal de, respectievelijk sinds het midden van de 19de en sinds de 20ste eeuw, aanwezige bebouwing en de latere aanpassingen aan het gebouwenbestand een aanzienlijk deel van, zo niet al het eventueel aanwezige archeologische erfgoed hebben vernield. Eventuele aanwezige resten zullen bovendien een groot deel van de oorspronkelijke context hebben verloren, waardoor

hun kennispotentieel eerder beperkt is. Ongetwijfeld is het kunnen aantonen van een Romeinse of proto-historische aanwezigheid in dit deel van Antwerpen interessant. Maar gezien het ontbreken van enige context en de beperkte mogelijkheden tot bijkomende onderzoeken in de directe en iets ruimere omgeving van het projectgebied lijkt ons het louter kunnen aantonen van deze aanwezigheid niet op te wegen tegen de hiervoor benodigde inspanningen. De kosten wegen naar onze mening niet op tegen de eventuele kenniswinst. Daarom lijkt het ons gezien de allicht grote verstoringsgraad binnen het projectgebied ten gevolge van 19de en 20ste eeuwse bodemingrepen niet nodig bijkomend archeologisch onderzoek uit te voeren.

- *Wat is de landschapshistoriek van het projectgebied?*

Het gebied waar de stad Antwerpen zich ontwikkelde, bevindt zich nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Hoewel beide rivieren doorheen de tijd wijzigingen ondergingen, speelt vooral de Schelde een cruciale rol in de stadsontwikkeling. Bodemkundig kenmerkt het grondgebied van de stad Antwerpen zich door het voorkomen van diverse bodemtypes, met natte alluviale gronden (Scheldeboorden en -vallei), natte tot droge (soms lemige) zandgronden (al dan niet met het voorkomen van klei) en polders. Hieronder schuilen pleistocene afzettingen. Op vele plaatsen, niet alleen in de bebouwde kernen maar ook in grote delen van de haven en op de linkeroever, is de oorspronkelijke bodemopbouw gewijzigd onder impuls van verstedelijking en industrialisering. In de historische binnenstad vertoont de bodemopbouw eveneens grote verschillen: hoe dichter bij de oude stadskern, hoe omvangrijker en complexer.

Het projectgebied is gelegen binnen de 19de eeuwse stadsuitbreiding. Op basis van historisch kaartmateriaal blijkt dat het projectgebied zeker vanaf de late 17de eeuw tot omstreeks het midden van de 19de eeuw dienst deed als landbouwgrond. Vanaf het derde kwart van de 19de eeuw wordt het projectgebied geleidelijk bebouwd. Tegen het midden van de 20ste eeuw is nagenoeg het volledige projectgebied bebouwd. De aanwezige bebouwing wordt gedurende de tweede helft van de 20ste en het begin van de 21ste eeuw gewijzigd (sloop, renovaties, nieuwbouw,...). Al deze werken hebben de oorspronkelijke bodemopbouw verstoord wat op de bodemkaart resulteert in bodems van het type OB.

- *Welke archeologische sites zijn gekend in of nabij het projectgebied?*

Het projectgebied is gelegen binnen de 19de eeuwse verstedelijkte gordel rond de archeologische zone van de Antwerpse binnenstad. Het gebied is erg verstedelijkt en werd grotendeels in de 19de en de eerste helft tot het derde kwart van de 20ste eeuw ontwikkeld. In deze periode werd veel minder tot geen aandacht besteed aan archeologisch onderzoek. De aard van eventuele archeologische sporen in de stadsrand is hier mede verantwoordelijk voor. Immers zullen vooral zachte sporensites voorkomen die vaak enkel door vakmensen kunnen worden herkend. Hierdoor

ontbreken veelal gegevens omtrent archeologische resten in de omgeving van het projectgebied uit de oudere periodes. In de onmiddellijke omgeving van het projectgebied zijn enkel resten vanaf de Nieuwe Tijden gekend.

Echter werden bij recent uitgevoerd archeologisch onderzoek op een afstand van plusminus 1500 meter in zuidelijke richting enkele aan landbouw gerelateerde constructies (spiekers) aangetroffen die door middel van C14 en het aanwezige aardewerk in de periode van de vroege IJzertijd konden worden gedateerd.

- *Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologische en cultuurhistorisch potentieel van het terrein?*

Op basis van de geraadpleegde bronnen kan besloten worden dat de kans op het aantreffen van waardevolle archeologische resten met een hoog potentieel tot kennisvermeerdering binnen het projectgebied eerder laag is. Met zekerheid kan gesteld worden dat eventueel binnen het projectgebied aanwezige constructies ten vroegste dateren uit het midden of derde kwart van de 19de eeuw. Deze resten hebben gezien hun recente datum en aard een lage cultuurhistorische en archeologische waarde.

Wat betreft de periode van de middeleeuwen kan op basis van de geraadpleegde bronnen geconcludeerd worden dat eventueel aanwezige resten uit deze periode zullen bestaan uit zachte sporen die allicht in verband kunnen worden gebracht met landbouw gerelateerde activiteiten (greppels,...).

Voor de Romeinse en proto-historische periode kan niet worden uitgesloten dat er in deze periodes geen activiteiten hebben plaatsgevonden binnen het projectgebied. Echter zijn er evenmin aanwijzingen aangetroffen die wijzen op een verhoogd potentieel voor de aanwezigheid van resten uit deze periodes. Landschappelijk gezien is het projectgebied zeker niet gunstiger gelegen dan in de nabijheid aanwezige zones. In tegendeel lijkt het projectgebied zich op het DHM net in een iets lagere (nattere?) zone te bevinden.

Uit het uitgevoerde bureauonderzoek blijkt dat bij de bouwactiviteiten in de 19de, 20ste en 21ste eeuw over het volledige projectgebied tot verstoringen heeft geleid. Alhoewel niet kon worden aangetoond dat er zich geen archeologische resten meer bevinden binnen het projectgebied, kan echter wel worden besloten dat, indien deze resten aanwezig blijken te zijn, zij allicht voor een groot deel zullen zijn verstoord. De waarde van eventuele archeologische resten wordt onder andere mee bepaald door de context waarin ze werden gevormd. Gezien een groot deel van de context werd verstoord in de 19de, 20ste en 21ste eeuw zullen eventuele aanwezige archeologische resten een lager potentieel aan kennisvermeerdering hebben. Bovendien biedt de aard van de in de omgeving aanwezige bebouwing niet veel mogelijkheden tot bijkomende archeologisch onderzoeken in de

toekomst. De nabije en iets ruimere omgeving van het projectgebied is immers, door de aanwezige bebouwing, eveneens reeds grondig verstoord.

- *Wat is de impact van de geplande werken?*

Het volledige eventueel nog binnen het projectgebied aanwezige bodemarchief wordt door de voorgestelde bouwplannen bedreigd.

- *Levert het huidige bronnenmateriaal voldoende info op? Zo neen, is er een vervolgonderzoek nodig en welke methode levert het meeste informatie op?*

Het huidige bronnenmateriaal levert genoeg informatie op omtrent het archeologische potentieel van het projectgebied. Gezien er geen aanwijzingen werden aangetroffen dat het projectgebied zich op een landschappelijk interessantere positie bevindt voor bewoning en exploitatie in het verleden, wordt het archeologische potentieel voor de metaaltijden en de Romeinse periode als laag ingeschat. Het lange gebruik van het projectgebied als akker, de recente bouwactiviteiten en de ligging maken de kans op de aanwezigheid van eventueel nog oudere intacte resten eveneens laag. Jongere resten kunnen aanwezig zijn, maar kunnen allicht in verband worden gebracht met landbouw gerelateerde activiteiten. Het is echter voornamelijk de hoge verstoringsgraad ten gevolge van de 19de, 20ste en 21ste eeuwse bouwactiviteiten binnen het projectgebied die allicht eventuele aanwezige archeologische resten en hun context grotendeels zullen hebben vernield. Dit alles leidt ertoe dat de kans op de aanwezigheid van eventueel archeologische resten met een hoog potentieel tot kennisvermeerdering binnen het projectgebied laag is. Daarom concluderen we dat er geen bijkomende onderzoeken dienen te worden uitgevoerd en dat de uitgevoerde bureaustudie volstaat om de afwezigheid van een archeologische site met een groot potentieel tot kennisvermeerdering binnen het projectgebied te kunnen staven.

4.2. [Samenvatting niet gespecialiseerd publiek](#)

Sinds 1 juni 2016 is de nieuwe archeologiewetgeving van kracht. Daarom moeten bouwheren bij het aanvragen van stedenbouwkundige vergunningen en verkavelingsaanvragen onder bepaalde voorwaarden een bekrachtigde archeologienota laten opmaken. Op de plaats van de Argenta-kantoren in de Lamorinièrestraat 58 worden nieuwe kantoren opgetrokken met een ondergrondse technische ruimte van één verdieping. Gezien de grootte van de percelen en de grootte van de geplande bodemingrepen dient de bouwheer een archeologienota op te laten stellen door een erkende archeoloog voorafgaandelijk aan het indienen van de stedenbouwkundige vergunningsaanvraag.

Voor het schrijven van een archeologienota wordt in de eerste plaats een bureauonderzoek uitgevoerd. Op basis van online gegevens over de bodem, de geschiedenis, oude kaarten, archeologische gegevens, etc... wordt gekeken of er in het projectgebied archeologische resten aanwezig kunnen zijn en of deze resten vernield gaan worden door de geplande werken.

Voor het hier bestudeerde projectgebied kunnen we besluiten dat het terrein gelegen is binnen de 19de eeuwse stadsuitbreiding en tot het midden van de 19de eeuw dienst deed als akker. Vanaf het derde kwart van de 19de eeuw wordt het projectgebied geleidelijk volgebouwd. Sindsdien werd de bestaande bebouwing verschillende malen aangepast in de loop van de 20ste en 21ste eeuw. Bij de bouw van deze gebouwen en bij de sloop ervan, is waarschijnlijk reeds het grootste deel van eventueel archeologisch resten vernield. De kans dat er nog interessante archeologische resten binnen het projectgebied aanwezig zijn is daarom erg klein. Daarom besluiten we dat er geen verdere archeologische vooronderzoeken nodig zijn en dat de bouw mag plaatsvinden.

5. Kennisvermeerderingspotentieel van het projectgebied

Op basis van het bureauonderzoek kon niet worden uitgesloten dat er zich binnen het projectgebied geen archeologische resten bevinden. Meer bepaald zou het kunnen gaan om landbouw gerelateerde sporen uit de middeleeuwen en sporensites uit de IJzertijd en de Romeinse periode. Echter met betrekking tot de oudste periodes dient opgemerkt te worden dat uit het bureauonderzoek bleek dat er geen landschappelijk gunstige elementen zijn die het projectgebied specifiek aantrekkelijker maakten voor menselijke bewoning of exploitatie in de desbetreffende periodes. Het eeuwenlange gebruik als landbouwgrond en de ligging van het projectgebied in de 19de eeuwse stadsgordel maken dat de kans op het aantreffen van eventuele intacte prehistorische resten eveneens als laag dient te worden ingeschat.

Bijkomend dient opgemerkt te worden dat het projectgebied een intense bebouwingsgeschiedenis kende. Meer bepaald werd het projectgebied vanaf het derde kwart van de 19de eeuw geleidelijk volgebouwd. De oorspronkelijke bebouwing werd in de loop van de 20ste eeuw verder uitgebreid, aangepast of vervangen door nieuwbouw. Binnen het projectgebied kon op basis van de beschikbare cartografische bronnen nergens een zone worden afgebakend die nooit werd bebouwd.

Op basis van bovenstaande gegevens kunnen we concluderen dat het projectgebied een laag potentieel tot kennisvermeerdering bezit. Alhoewel niet kan worden uitgesloten dat er zich geen archeologische resten binnen het projectgebied bevinden, zullen deze in grote mate zijn verstoord door 19de, 20ste en 21ste eeuwse bodemingrepen ten gevolge van de oprichting en de sloop van de vastgestelde bebouwing. Hierdoor is een groot deel van de context van eventuele archeologische resten verdwenen en wordt de kans op het aantreffen van een intacte archeologische site beperkt.

Het grootste potentieel van het terrein lijkt ons te bestaan uit het eventueel kunnen aantonen van de aanwezigheid van menselijke bewoning of exploitatie op deze plaats in het verleden. Echter zal bijkomende kennis eerder beperkt van aard zijn door de aanwezige verstoringen.

6. Bibliografie

6.1. Online bronnen

- <https://www.dov.vlaanderen.be>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/cai/zone/140031>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/cai>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031>
- <https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=antwerpen+kaart&s=objecttype&p=12&ps=12&st=OBJECTS&ii=3#/RP-P-OB-76.862,135>
- www.geo.onroenderfgoed.be
- www.cartesius.be
- www.geopunt.be
- <https://www.antwerpen.be/nl/info/52d5052539d8a6ec798b4afd/historiek-van-archeologisch-onderzoek-in-antwerpen>
- <https://nl.wikipedia.org/wiki/Haringrode>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366079>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/216321>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366117>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/210487>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366076>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366158>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/212821>
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_0002_000/510_0002_000_02232_000/510_0002_000_02232_000_0_0001.jp2
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05002_000/510_1443_000_05002_000_0_0001.jp2
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05039_000/510_1443_000_05039_000_H_0008.jp2
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=550/550_0001_000/550_0001_000_02558_000/550_0001_000_02558_000_0_0005.jp2
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k_{21BF7548-04CB-4831-B623-1C73EF7598FC}_default_404000/MapServer&lang=nl
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k_{D67270FA-BDEC-4A9F-95D1-BEC0C75BA45E}_default_404000/MapServer&lang=nl
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k_{A2DA417F-ADAC-45B4-88C2-18742FB1C017}_default_404000/MapServer&lang=nl
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?url=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/ortho_default_3857_1947-1954/MapServer&lang=nl
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/68446>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/58490>

- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/90297>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/73108>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/58163>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/88584>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/75029>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/7062>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/56756>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/85360>
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Belgiëlei* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113384> (geraadpleegd op 10 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Geheel van drie eclectische burgerhuizen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7374> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Geheel van twee appartementsgebouwen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/6483> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302028> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302029> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302030> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7088> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: *Steeg met arbeiderswoningen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7089> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Kunstenaarswoning Arnold Arens* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7375> (geraadpleegd op 11 februari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Geheel van drie eclectische burgerhuizen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7374> (geraadpleegd op 11 februari 2018).

6.2. Literatuur

- CLÉDA, B. & N. REYNS, *Archeologische opgraving Berchem (Antwerpen) – Onze-Lieve-Vrouwstraat 8*, in *Rapporten All-Archeo*, 340, 2017.
- REYNS, N. & J. BRUGGEMAN, *Archeologisch vooronderzoek Antwerpen - Pelikaanstraat*, in *Rapporten All-Archeo*, 267, 2015.
- VOET L., ASAERT G., SOLY H., VERHULST A., DE NAVE F & VAN ROEY J. 1978: *De Stad Antwerpen van de Romeinse Tijd tot de 17de eeuw. Topografische studie rond het plan van Vergilius Bononiensies 1565*, Historische Uitgaven Pro Civitate 4.7, Brussel, 41-58.

7. Lijst figuren en bijlagen

7.1. Lijst figuren

Project code	Nr	Type	Onderwerp	Aanmaakschaal origineel	Aanmaakdatum origineel	Versie
2018B107	1	Kadasterplan	Projectgebied ten opzichte van GRB-bestand	1/10000	2016	digitaal
2018B107	2	Inplanting	Nieuwe inplanting gelijkvloers (Bron: ©INVESTAR NV)	1/200	2018	Digitaal/PDF
2018B107	3	Bestaand	Bestaande gevel, snede noordelijke bebouwing (Bron: ©INVESTAR NV)	1/100	2018	Digitaal/PDF
2018B107	4	Ontwerp	Nieuwe gevel, snede noordelijke bebouwing (Bron: ©INVESTAR NV)	1/100	2018	Digitaal/PDF
2018B107	5	Bestaand	Bestaande gevel, snede westelijke bebouwing (Bron: ©INVESTAR NV)	1/100	2018	Digitaal/PDF
2018B107	6	Ontwerp	Nieuwe gevel, snede westelijke bebouwing (Bron: ©INVESTAR NV)	1/100	2018	Digitaal/PDF
2018B107	7	Bestaand	Bestaande toestand ondergronds (Bron: ©INVESTAR NV)	1/100	2018	Digitaal/PDF
2018B107	8	Ontwerp	Nieuw ontwerp ondergronds (Bron: ©INVESTAR NV)	1/100	2018	Digitaal/PDF
2018B107	9	Hoogteprofiel	Doorsnede door terrein van noordwest naar zuidoost (Bron: ©Geopunt)	onbekend	2015	Digitaal
2018B107	10	Hoogteplan	Projectgebied op het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II. (1 meter) (Bron: ©Geopunt)	onbekend	2015	digitaal
2018B107	11	Tertiairgeologische kaart	Uitsnede tertiair geologische kaart thv het projectgebied (Bron: © dov.vlaanderen).	1/50000	onbekend	Digitaal
2018B107	12	Legende	Uitleg profieltype 1 tertiair geologische kaart	nvt	onbekend	Digitaal
2018B107	13	Quartairegeologische kaart	Uitsnede quartairegeologische kaart thv het projectgebied (Bron: © www.dov.vlaanderen.be).	1/200000	2001	Digitaal
2018B107	14	Bodemkaart	De bodems volgens de bodemkaart van België (Bron: © www.dov.vlaanderen.be).	1/20000	2015	Digitaal
2018B107	15	Topografische kaart	Ligging projectgebied op de topografische kaarten van het NGI (Bron: © AGIV).	1/20000	2017	Digitaal
2018B107	16	Reconstructie kaart	Antwerpen voor 1200 (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018B107	17	Reconstructie kaart	Eerste stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018B107	18	Reconstructie kaart	Tweede stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018B107	19	Reconstructie kaart	Derde stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018B107	20	Reconstructie kaart	Vierde stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018B107	21	Ets/gravure	De Spaanse furie door Frans Hogenberg, 1577 (Bron: www.rijksmuseum.nl)	nvt	1577	Digitaal
2018B107	22	Historische kaart	Caerte figurative van de juridictien van Herrincrode en de Marck-grave-Ley (Bron: www.cartesius.be)	1/2818	1692	Digitaal
2018B107	23	Historische kaart	Carte Topographique des Forts, Ville, Citadelle d'Anvers et de ses Environs (Bron: www.cartesius.be)	1/56617	1717	Digitaal
2018B107	24	Historische kaart	Uitsnede kaart van Ferraris, met aanduiding van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1771-1778	Digitaal
2018B107	25	Historische kaart	Het plan der vesting Antwerpen in 8 bladen (Bron: www.cartesius.be)	1/4128	1825	Digitaal
2018B107	26	Historische kaart	Uitsnede primitief kadaster 1830 – 1836 (Bron: http://search.arch.be)	1/10000	1830-	Digitaal
2018B107	27	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen, met aanduiding van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1843-1845	Digitaal
2018B107	28	Historische kaart	Kaart van Vandermaelen, met aanduiding van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	1/20000	1846-1854	Digitaal
2018B107	29	Historische kaart	Topografische kaart 1879-1886 (Bron: www.cartesius.be)	1/20000	1879-1886	Digitaal
2018B107	30	Historische kaart	Topografische kaart 1892 (Bron: www.cartesius.be)	1/20000	1892	Digitaal
2018B107	31	Historische kaart	Topografische kaart 1902 (Bron: www.cartesius.be)	1/20000	1902	Digitaal
2018B107	32	Topografische kaart	Projectgebied op de topografische kaart Ministerie Openbare Werken en Wederopbouw 1950-1970 (Bron: MOWW)	1/5000	1950-1970	Digitaal

2018B107	33	Historische orthofoto	Orthofoto 1947-1954 van de omgeving van het projectgebied. (Bron: © AGIV)	nvt	1947-1954	Digitaal
2018B107	34	Historische orthofoto	Orthofoto 1947-1954 detail. (Bron: © AGIV)	nvt	1947-1954	Digitaal
2018B107	35	Historische orthofoto	Orthofoto 1971 van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1971	Digitaal
2018B107	36	Historische orthofoto	Orthofoto 1979-1990 van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1979-1990	Digitaal
2018B107	37	Orthofoto	Orthofoto (zomeropname 2000-2003) van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	2000-2003	Digitaal
2018B107	38	Historische orthofoto	Orthofoto 2012 van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	2012	Digitaal
2018B107	39	Historische orthofoto	Orthofoto 2017 van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	2017	Digitaal
2018B107	40	CAI	CAI-locaties in de ruime omgeving van het projectgebied (Bron: CAI onroerend erfgoed)	onbekend	2017	Digitaal
2018B107	41	Huidige foto	Helling naar kelder onder westelijke bebouwing	nvt	2018	Digitaal
2018B107	42	Huidige foto	Noordelijke bebouwing	nvt	2018	Digitaal
2018B107	43	Huidige foto	Ondergrondse technische ruimte	nvt	2018	Digitaal
2018B107	44	Huidige foto	Ondergrondse gang vanuit technische ruimte	nvt	2018	Digitaal
2018B107	45	Huidige foto	Koer met nutsleidingen	nvt	2018	Digitaal
Project code	Nr	Type	Onderwerp	Aanmaakschaal origineel	Aanmaakdatum origineel	Versie

7.2. Lijst bijlagen

Projectcode	Nummer Bijlage	Onderwerp	Figuurnummer	Pagina
2018B107	Bijlage 1	PDF plannen bestaand en nieuw: gevel en snede bestaand en nieuw noordelijke bebouwing; niveau -1 bestaand en nieuw	3/4/7/8	9/10/12/13
2018B107	Bijlage 2	PDF nieuwe inplanting	2	8
2018B107	Bijlage 3	PDF Westelijke bebouwing bestaand: snede	5	11
2018B107	Bijlage 4	PDF Westelijke bebouwing nieuw: snede	6	11
2018B107	Bijlage 5	PDF programma van maatregelen	/	Apart volume
2018B107	Bijlage 6	PDF privacy-fiche	/	/